

УДК 338.1

К65

Концептуальні підходи та механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку : монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. – Херсон : Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2023. – 362 с.

Рецензенти:

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Економіки та цифрового бізнесу Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку м. Одеса;

Танклевська Наталія Станіславівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Херсон.

ISBN 978–617–7941–94–0 (електронне видання)

У монографії представлені напрямки досліджень і основні результати напрацювань науковців, які виконані у межах роботи над темою дослідження «Відновлення та модернізація економічних процесів і систем в умовах глобальної нестійкості» (державний реєстраційний № 0123 У 101497 від 07.03.2023 р.). В результаті проведеного дослідження розширено область існуючих теоретичних підходів до розуміння аспектів трансформації економічних процесів та систем, економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем; розроблено прикладні рекомендації щодо управління розвитком суб'єктів ринку, формування механізмів стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку; оприлюднено результати науково-дослідницьких робіт та акумульовано знання задля поліпшення якості підготовки фахівців економічних спеціальностей.

Монографія орієнтована на широке коло фахівців, науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти економічних та управлінських напрямків підготовки, усіх, хто цікавиться питаннями розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

Рекомендовано до друку Вченою радою Херсонського національного технічного університету (протокол № 5 від 06.04.2023 р.)

УДК 338.1

ISBN 978-617-7941-94-0 (електронне видання)

© Херсонський національний
технічний університет, 2023

© Колектив авторів, 2023

© ФОП Вишемирський В. С., 2023

ЗМІСТ

	с.
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ	11
1.1. Тенденції та напрямки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості (<i>Н. М. Олійник, Т. Р. Лиженкова, О. М. Олійник</i>)	11
1.2. Формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій (<i>Д.О. Карлюка, О.С. Глебушкіна</i>)	27
1.3. Методологічні засади дослідження функціонування громадських організацій України (<i>Л. В. Боровік, Д. К. Костюнін</i>)	46
1.4. Фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану (<i>Л. П. Сідельникова</i>)	56
1.5. Сільський зелений туризм як ефективний інструмент ревіталізації сільських територій у післявоєнний період (<i>В. О. Бойко, Л. О. Бойко</i>)	68
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ	80
2.1. Економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем: теоретичні аспекти (<i>Т. Д. Нечипоренко</i>)	80
2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки (<i>А. М. Лисенко</i>)	90
2.3. Управлінські інструменти відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку (<i>Н. П. Сисоліна</i>)	150
2.4. Автовокзали та пасажирські автостанції як об'єкти дорожнього сервісу у містах (<i>О. Г. Кірічок, М. В. Марценюк</i>)	164

2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки

А. М. Лисенко

Агробізнес є важливим компонентом ринкової економіки, який поєднує через ланцюги горизонтальної та вертикальної інтеграції сукупність суб'єктів господарювання, задіяних у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової переробки, транспортування й подальшого продажу, а також виробництва та постачання засобів і предметів праці для сільського господарства. Забезпечуючи потреби внутрішнього та значною мірою й зовнішнього ринку в продовольчих товарах, не зважаючи на надскладний для України період, суб'єкти агробізнесу здійснюють вагомий вплив на формування важливих індикаторів економічної стабільності держави. У зв'язку з цим актуальною проблемою є дослідження особливостей формування економічного потенціалу таких суб'єктів, а також його оцінювання.

Слід зазначити, що вагомий внесок у дослідження сутності, структури, особливостей формування та оцінювання економічного потенціалу зробили І.Є. Андрющенко [1], О.В. Балахонова [2], О.С. Богма, І.Г. Ганечко [3], О.В. Бурса [4], К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімух [5], М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата [8], Ю.Ф. Гудзь [6], О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11], Н.О. Крихівська [12], М.І. Лагун [13], О.В. Лепьохіна [14], В.Я. Нусінов, Н.О. Шура [17], А.Л. Сабадирьова [20], В.Я. Чевганова, Ю.В. Карпенко [24] та інші науковці. Водночас, спостерігаються розбіжності підходів у трактуванні науковцями поняття «економічний потенціал» та структуризації його складових, а розроблені теоретико-методологічні аспекти щодо оцінювання економічного потенціалу з використанням системи відповідних показників не враховують специфіку діяльності різних суб'єктів господарювання та особливості функціонування

сфери агробізнесу загалом, що підтверджує актуальність дослідження окресленої проблематики.

Мета даного дослідження - систематизація сукупності взаємопов'язаних показників та методів оцінювання економічного потенціалу суб'єктів сфери агробізнесу, основана на вивченні теоретико-методологічних аспектів проблеми, використанні та аналізі цифрової інформації, узагальненої Державною службою статистики України на підставі використання форм державних статистичних спостережень, складених суб'єктами господарювання.

Завдання дослідження зводяться до визначення сутності економічного потенціалу на основі урахування різних підходів науковців до трактування цього поняття, розгляду особливостей формування економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу, систематизації показників та методів оцінки складових елементів економічного потенціалу у цій сфері.

Визначаючи поняття «економічний потенціал», необхідно дослідити його у форматі економіки країни загалом, окремих сфер та галузей економіки, а також на рівні господарюючих суб'єктів. Так, економічний потенціал країни формують усі наявні джерела та засоби, у процесі найбільш ефективного використання яких максимальним чином забезпечується економічне зростання на основі випуску продукту, який користується попитом. Процес формування економічного потенціалу країни нерозривно пов'язаний з розвитком усіх галузей економіки та з техніко-технологічними й іншими ресурсними можливостями сукупності суб'єктів господарювання, які функціонують у межах кожної галузі.

Поняттям «потенціал» до 70-х рр. ХХ ст. вимірювалася міцність держави, яку в економічній площині формували елементи суспільного виробництва за минулі й поточний періоди. При цьому вплив розвитку окремих галузей та суб'єктів господарювання на формування економічного потенціалу враховувався опосередковано, у зв'язку з чим поступово набувало актуальності його кількісне та якісне оцінювання, дослідження ефективності використання не тільки на макроекономічному рівні, а й на рівні регіонів, галузей та суб'єктів господарювання.

Оскільки ринкова економіка передбачає доцільність виробництва лише такого продукту, який користується попитом, то в основу визначення поняття «економічний потенціал» слід закладати одночасно і виробничий підхід, і маркетинговий. При поєднанні зазначених підходів повинне забезпечуватися максимально ефективне використання наявних ресурсів та можливостей.

Трактуючи поняття економічного потенціалу як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіону, галузі, суб'єкта господарювання, науковці виходять з особливостей формування його складових (табл. 1).

Так, О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич узагальнено розглядають поняття «економічний потенціал» (на рівні країни, галузей та підприємств), акцентуючи увагу на їх спроможності забезпечувати суспільні потреби, а також розвиток виробництва та споживання. Також зазначені автори виокремлюють компоненти, які сукупно формують економічний потенціал країни [7]. О.В. Балахонова досліджує поняття економічного потенціалу країни та підприємства, виходячи з особливостей поєднання при цьому відповідних ресурсів та потреб [2].

О. Богма, І. Ганечко, В. Лимар розглядають поняття економічного потенціалу підприємства через призму інтегральної характеристики ресурсів, наявних у його розпорядженні [3], а К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімух - через призму нарощування конкурентних переваг у конкретний часовий проміжок [5].

О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11], О.В. Лепьохіна [14] трактують економічний потенціал, виходячи з необхідності досягнення суб'єктом господарювання визначених цілей розвитку, а отже й економічних вигід на основі поєднання сукупності наявних у його розпорядженні ресурсів з виробничими та іншими можливостями щодо подальшого трансформування таких ресурсів.

Поняття «економічний потенціал» у трактуванні сучасних науковців

Автор	Визначення економічного потенціалу
<i>Узагальнений підхід та макрорівень</i>	
О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич	«Потенціал економічний - спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничу діяльність, випускати продукцію, товари, надавати послуги, задовольняти попит населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання. Потенціал економічний країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технічним потенціалом, накопиченим національним багатством» [7, с. 273].
О.В. Балахонова	«Економічний потенціал (країни) - сукупна здатність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати інноваційні продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток високотехнологічного виробництва і сучасного рівня споживання. Економічний потенціал країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технологічним потенціалом, накопиченим національним багатством.» [2, с. 103-104].
<i>Рівень суб'єкта господарювання</i>	
О.В. Балахонова	«Економічний потенціал підприємства являє собою систему, що включає в себе сукупність кадрових, фінансових, виробничих, інноваційних, інформаційних та інших потенціалів (можливостей), спрямованих на забезпечення довгострокового економічного розвитку підприємства на основі прийнятих до реалізації стратегій» [2, с. 107].
О. Богма, І. Ганечко, В. Лимар	Розглядають економічний потенціал підприємства «як інтегральну характеристику наявних на підприємстві економічних ресурсів, сформованих економічних зв'язків, резервів стійкості та самовдосконалення, можливостей їх ефективного використання для максимально повного задоволення потреб цільового ринку й отримання запланованого рівня чистого прибутку, що забезпечує оптимальне співвідношення між динамічністю, гнучкістю й адаптивністю, інноваційністю, інтеграцією, спрямованістю на досягнення мети, складністю та синергічністю» [3, с. 65].

Продовження Табл. 1

Автор	Визначення економічного потенціалу
К.В. Васківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімук	Економічний потенціал - це «можливість і здатність підприємства розвиватися у певний момент часу, відповідно до поставлених цілей, у визначеному напрямі нарощувати конкурентні переваги» [5].
О.К. Добикіна, В.С. Рижигов, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов	Досліджують економічний потенціал як «сукупність економічних ресурсів та виробничих можливостей, що можуть бути використані для досягнення поставлених цілей розвитку суб'єкта господарювання» [19, с. 10].
Л.В. Коваль	«...економічний потенціал підприємства доцільно розуміти як сукупність наявних ресурсів та можливостей їх трансформувати, щоб досягти економічних вигід» [11, с 64].
О.В. Лепьохіна	«При визначенні економічного потенціалу поєднують економічні ресурси та їх оптимальне використання з можливостями досягнення максимального обсягу виробництва продукції» [14, с. 129].

Джерело: узагальнено автором на підставі [2, 3, 5, 7, 11, 14, 19]

У зв'язку з тим, що при визначенні сутності економічного потенціалу доцільно поєднувати виробничий, маркетинговий (ринковий) та ресурсний підходи, слід виокремлювати наступні концепції у трактуванні поняття «економічний потенціал»: ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну, ресурсно-виробничо-стратегічну [16].

Прибічниками ресурсно-виробничої концепції, основаної на оптимальному використанні ресурсів для досягнення максимального обсягу виробництва, є М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата [8], Н.О. Крихівська [12], О.В. Лепьохіна [14]. Прихильницею ресурсно-стратегічної концепції, яка передбачає раціональне використання наявних ресурсів для вирішення перспективних завдань, є А.Л. Сабадирьова [20], а прибічниками виробничо-стратегічної концепції, основаної на використанні елементів з конкретизованими функціями для забезпечення виробничих процесів та

досягнення стратегічних цілей - К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімух [5]. Прихильниками ресурсно-виробничо-стратегічної концепції, основаної на оптимальному використанні ресурсів та можливостей для досягнення встановлених цілей економічного розвитку, є О.В. Балахонова [2], О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11].

Саме ресурсно-виробничо-стратегічна концепція сприяє забезпеченню максимального змістового наповнення поняття «економічний потенціал», під яким доцільно розуміти «сукупність ресурсів та можливостей, що з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань» [16, с. 225].

В.Я. Нусінов та Н.О Шура зазначають, що економічний потенціал суб'єктів господарювання формують внутрішня (ресурсно-виробнича) та зовнішня (ринкова) складові [17, с. 131]. Як стверджують науковці, ресурсно-виробнича складова характеризує «внутрішні потенційні можливості суб'єкта господарювання по виробництву товарів (робіт, послуг)», а ринкова складова відображає «потенційні зовнішні (ринкові) можливості по реалізації таких товарів (робіт, послуг) споживачам та отримання доходу» [17, с. 131].

Економічний потенціал суб'єктів господарювання значною мірою залежить від збалансованості ресурсів та ефективності їх використання. Його ресурсно-виробничу складову утворюють трудові, матеріально-технічні, фінансові ресурси, на основі поєднання яких суб'єкти господарювання створюють різні види продукції (робіт, послуг).

Формування економічного потенціалу на рівні окремих галузей та окремих суб'єктів господарювання з урахуванням видів діяльності останніх має певні особливості, які зумовлюються, передусім, специфікою конкретних галузей економіки, особливостями побудови горизонтальних та вертикальних інтеграційних взаємозв'язків, стратегічними цілями розвитку і т. ін.

В сукупності галузей економіки однією із специфічних галузей є центральна ланка сфери агробізнесу - сільське господарство. У 2021 р.

виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займалися 64540 суб'єктів господарювання. Останнім часом спостерігалися тенденції до зменшення їх кількості (рис. 1).

Рис. 1. Кількість суб'єктів господарювання, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні у 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [18].

Інформацію про обсяги виробленої сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій України у 2017-2021 рр. з розподілом обсягів виробництва за базовими галузями (рослинництво та тваринництво), а також підприємствами та господарствами населення узагальнено в таблиці 2.

У 2017-2021 рр. у загальному обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку продукції рослинництва припадало 77,33-81,43 %, а на частку продукції тваринництва - 18,57-22,67 %. Сільськогосподарські підприємства виробляли 63,02-67,94 % від загального обсягу виробленої продукції, а господарства населення - 32,06-36,98 %. В обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої підприємствами, питома вага продукції рослинництва становила 81,67-85,31 %, а питома вага продукції тваринництва - 14,69-18,33 %. В загальному обсязі продукції, виробленої господарствами населення, на частку продукції рослинництва припадало 68,17-73,21 %, а на частку продукції тваринництва - 26,79-31,83 %.

Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій України у 2017-2021 рр. у постійних цінах 2016 р., млн. грн.

Види продукції	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
<i>Господарства усіх категорій</i>					
Продукція сільського господарства - всього, у т.ч.:	620475,6	671294,0	680982,4	612121,5	712566,3
- продукція рослинництва	480157,0	529347,5	538705,6	473377,0	580267,7
% до загального обсягу	77,39	78,85	79,11	77,33	81,43
- продукція тваринництва	140318,6	141946,5	142276,8	138744,5	132298,6
% до загального обсягу	22,61	21,15	20,89	22,67	18,57
<i>Підприємства</i>					
Продукція сільського господарства:					
- млн. грн.	391015,8	437998,6	449806,3	395717,7	484101,0
- % до господарств усіх категорій	63,02	65,25	66,05	64,65	67,94
у тому числі:					
- продукція рослинництва	323724,5	367688,1	376789,7	323198,2	413004,6
% до загального обсягу продукції рослинництва, виробленої господарствами усіх категорій	67,42	69,46	69,94	68,28	71,17
% до загального обсягу продукції, виробленої підприємствами	82,79	83,95	83,77	81,67	85,31
- продукція тваринництва	67291,3	70310,5	73016,6	72519,5	71096,4
% до загального обсягу продукції тваринництва, виробленої господарствами усіх категорій	47,96	49,53	51,32	52,27	53,74
% до загального обсягу продукції, виробленої підприємствами	17,21	16,05	16,23	18,33	14,69
<i>Господарства населення</i>					
Продукція сільського господарства:					
- млн. грн.	229459,8	233295,4	231176,1	216403,8	228465,3
- % до господарств усіх категорій	36,98	34,75	33,95	35,35	32,06
у тому числі:					
- продукція рослинництва	156432,5	161659,4	161915,9	150178,8	167263,1
% до загального обсягу продукції рослинництва, виробленої господарствами усіх категорій	32,58	30,54	30,06	31,72	28,83
% до загального обсягу продукції, виробл. господарствами населення	68,17	69,29	70,04	69,40	73,21
- продукція тваринництва	73027,3	71636,0	69260,2	66225,0	61202,2
% до загального обсягу продукції тваринництва, виробленої господарствами усіх категорій	52,04	50,47	48,68	47,73	46,26
% до загального обсягу продукції, виробленої господарствами населення	31,83	30,71	29,96	30,60	26,79

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [21, с. 44; 22, с. 44]

Динаміка виробництва основних видів продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій у натуральному вимірникові відображена на рис. 2.

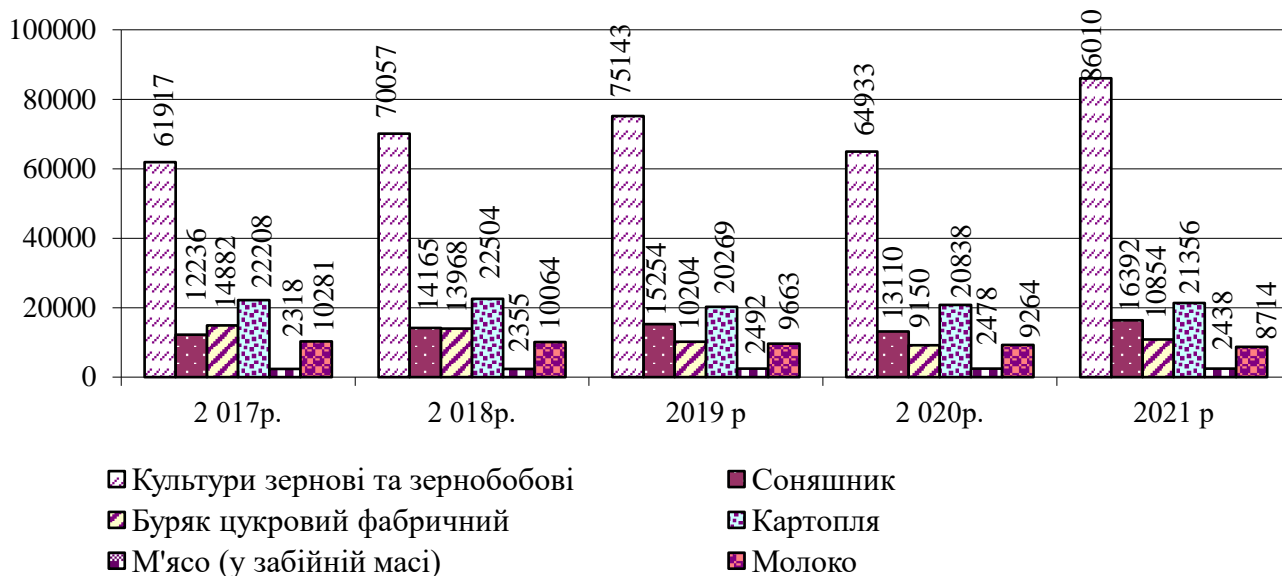

Рис. 2. Виробництво продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій в Україні у 2017-2021 рр., тис. т.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 80, 142; 22, с. 76, 138]

При дослідженні потенційних можливостей сільськогосподарських товаровиробників України доцільно проаналізувати динаміку зміни часток обсягів виробництва окремих видів продукції у загальному обсязі виробництва такої продукції у розрізі категорій господарств. Водночас, у період розбудови національної економіки потрібно буде урахувати вплив завданих війною руйнувань на формування обсягів виробництва та відповідних структурних показників.

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва зернових та зернобобових культур по Україні за 2017-2021 рр. відображено на рис. 3.

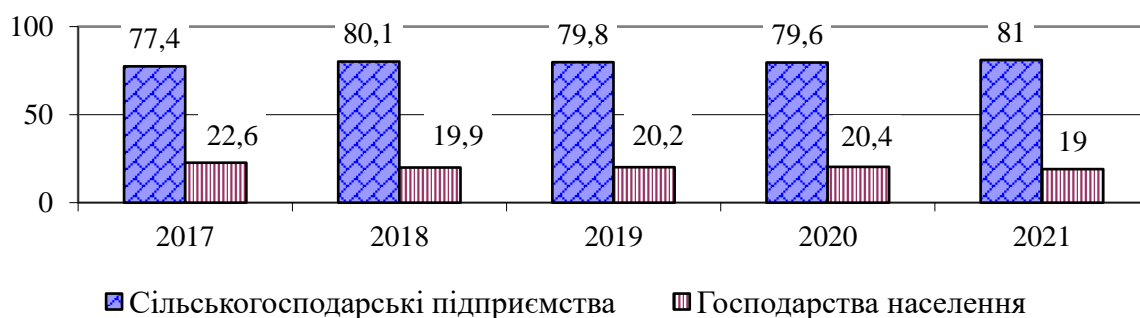

Рис. 3. Структурний розподіл виробництва зернових та зернобобових культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва буряка цукрового фабричного за 2017-2021 рр. представлено на рис. 4.

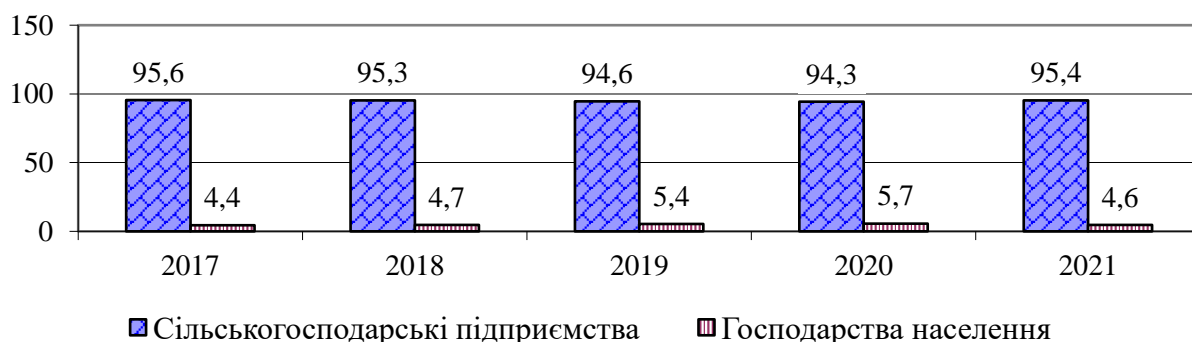

Рис. 4. Структурний розподіл виробництва буряка цукрового фабричного за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва соняшника за 2017-2021 рр. відображено на рис. 5.

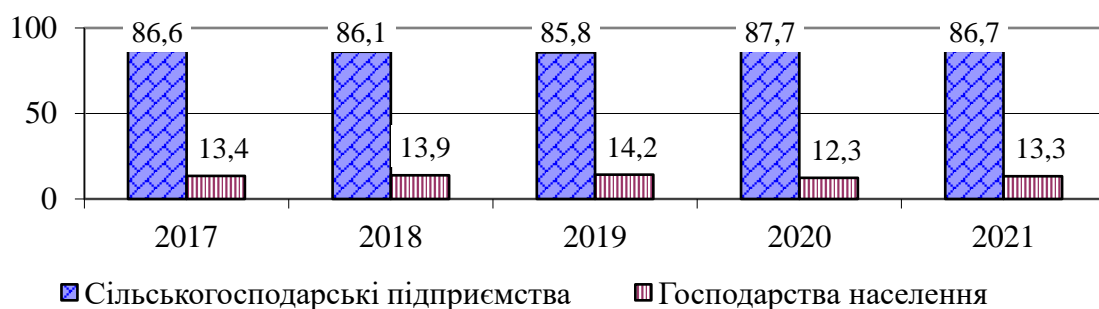

Рис. 5. Структурний розподіл виробництва соняшника за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва картоплі за 2017-2021 рр. представлено на рис. 6.

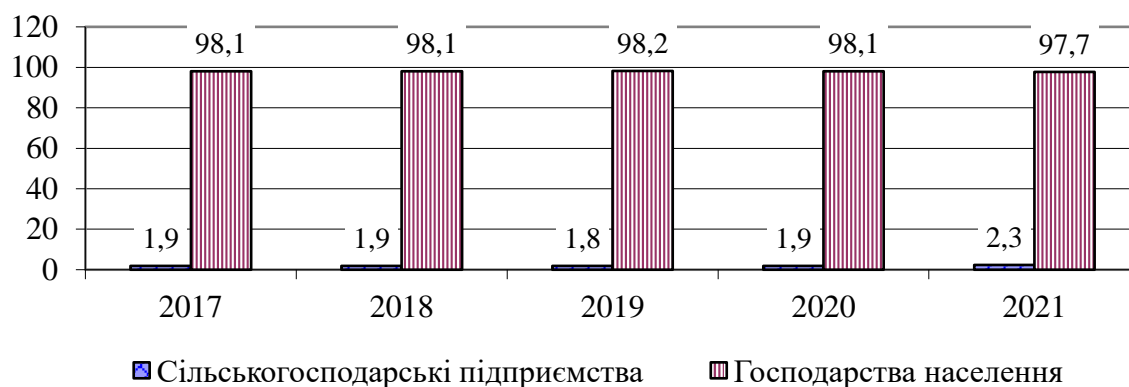

Рис. 6. Структурний розподіл виробництва картоплі за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва овочевих культур за 2017-2021 рр. відображено на рис. 7.

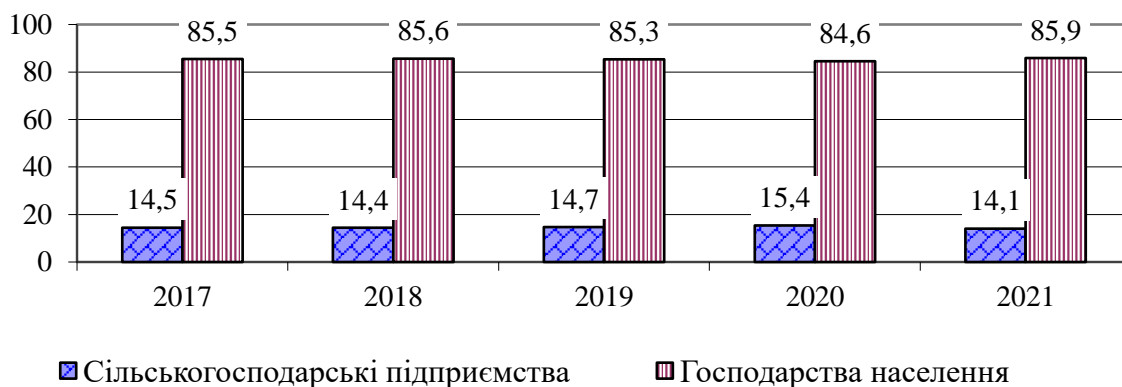

Рис. 7. Структурний розподіл виробництва овочевих культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва плодових та ягідних культур за 2017-2021 рр. представлено на рис. 8.

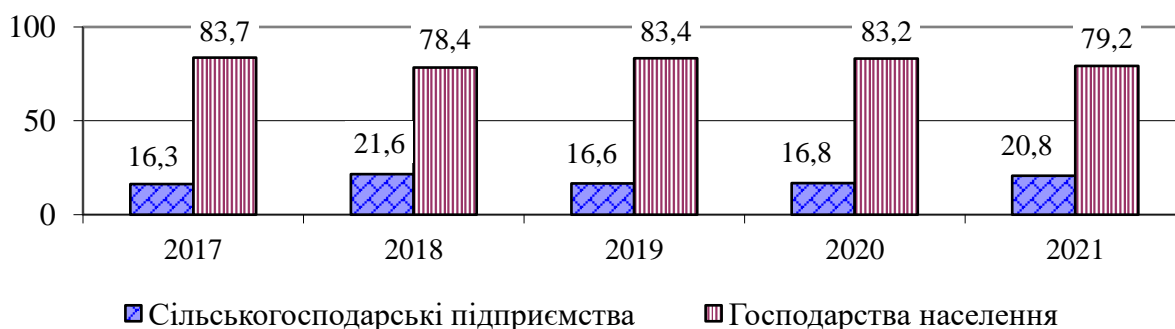

Рис. 8. Структурний розподіл виробництва плодових та ягідних культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Як видно з рис. 3-8, сільськогосподарські підприємства є основними товаровиробниками таких видів продукції рослинництва, як зернові та зернобобові культури, буряк цукровий фабричний, соняшник. На частку цієї категорії господарств у 2017-2021 рр. припадало 77,4-81 % від загального обсягу виробленого зерна та зернобобових культур, 94,3-95,6 % - буряка цукрового

фабричного та 85,8-87,7 % - соняшника. Водночас, основними виробниками картоплі, овочевих культур, плодових та ягідних культур є господарства населення, на частку яких у загальному обсязі виробництва цих видів культур у досліджуваному періоді припадало, відповідно, 97,7-98,2 %, 84,6-85,9 % та 78,4-83,7 %.

У загальному обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку продукції тваринництва у 2017-2021 рр. припадало 18,57-22,67 %. При дослідженні потенційних можливостей цієї галузі доцільно проаналізувати динаміку структурного розподілу основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств України.

Так, динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва м'яса (у забійній масі) за 2017-2021 рр. відображено на рис. 9.

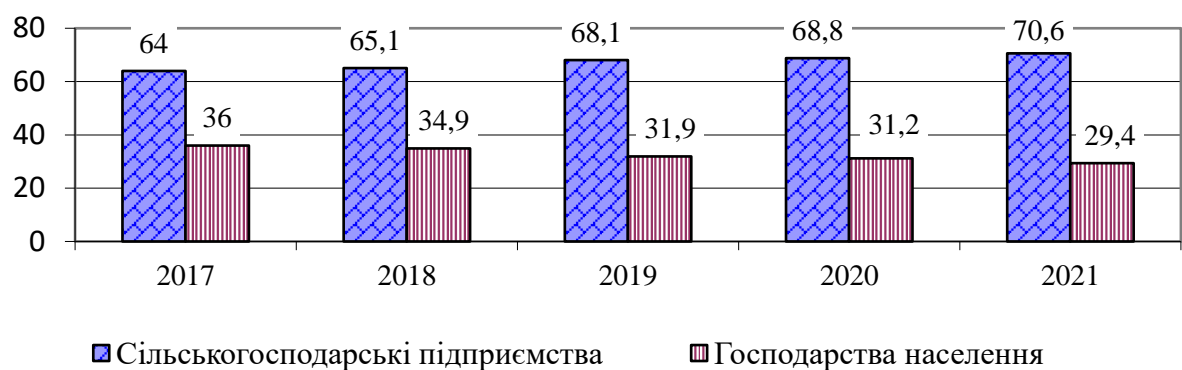

Рис. 9. Структурний розподіл виробництва м'яса (у забійній масі) за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва молока за 2017-2021 рр. представлено на рис. 10.

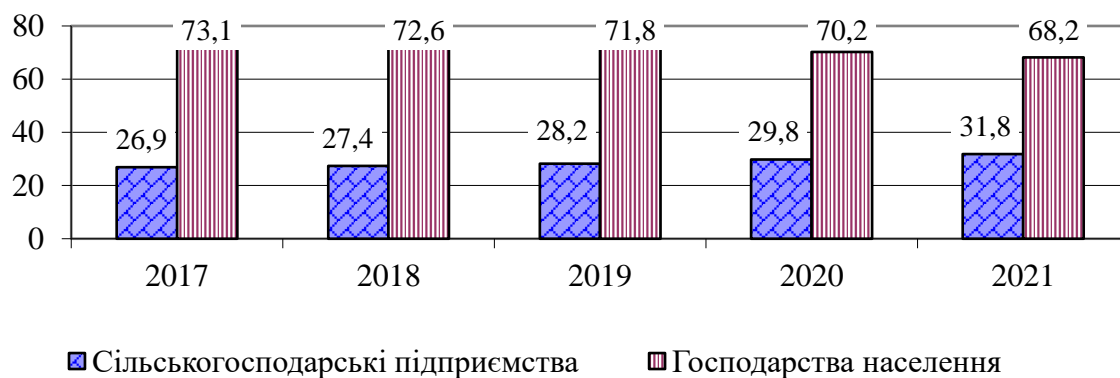

Рис. 10. Структурний розподіл виробництва молока за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва яєць за 2017-2021 рр. відображено на рис. 11.

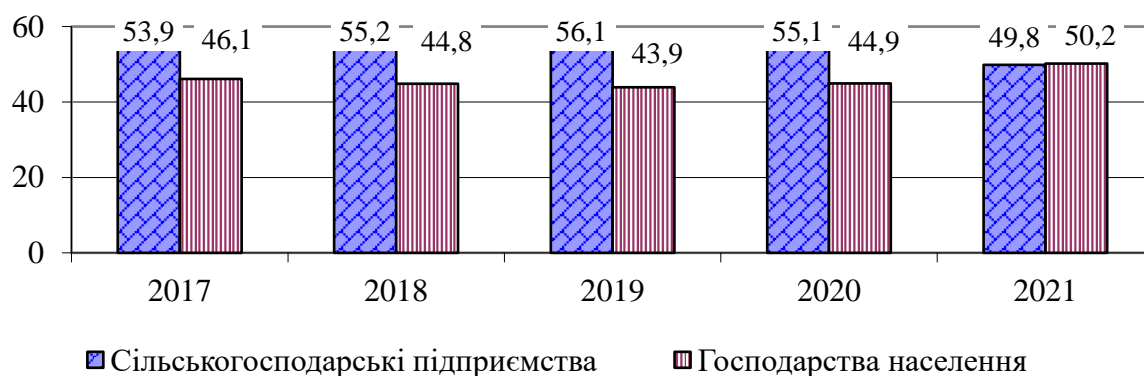

Рис. 11. Структурний розподіл виробництва яєць за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва вовни за 2017-2021 рр. представлено на рис. 12.

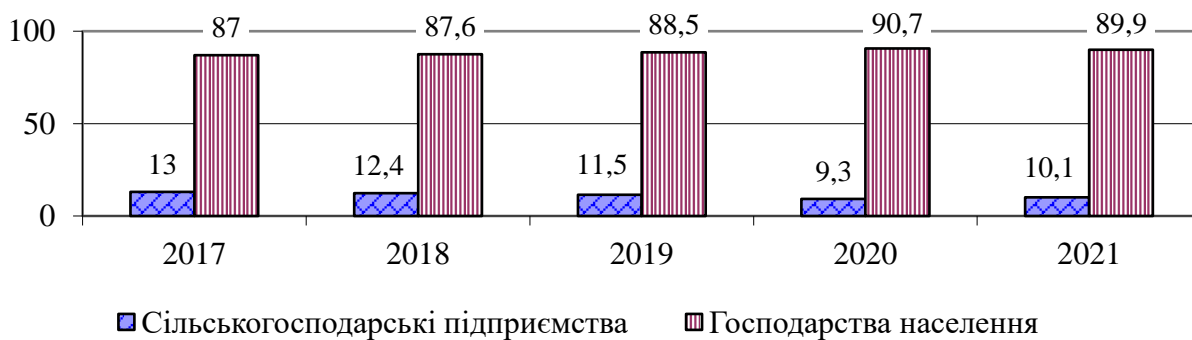

Рис. 12. Структурний розподіл виробництва вовни за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва меду за 2017-2021 рр. відображено на рис. 13.

Рис. 13. Структурний розподіл виробництва меду за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Так, у загальному обсязі виробництва яєць у 2017-2020 рр. на частку сільськогосподарських підприємств припадало 53,9-56,1 %, проте у 2021 р. - 49,8 %. У 2017-2021 рр. виробництвом молока, вовни та меду займалися переважно господарства населення, питома вага яких у загальному обсязі виробництва зазначених видів продукції становила, відповідно, 68,2-73,1 %, 87,0-90,7 % та 98,7-99,0 %. Основними виробниками м'яса (у забійній масі) були

сільськогосподарські підприємства, на частку яких припадало 64,0-70,6 % від загального виробництва даного виду продукції.

Обсяги виробництва основних видів продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій змінювалися нерівномірно за рахунок впливу чинників, що формують такі факторні показники першого рівня підлеглості, як площа збирання та урожайність сільськогосподарських культур, поголів'я та продуктивність тварин і птиці.

Успішне функціонування сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринку значною мірою залежить від забезпеченості ресурсами та раціонального використання цих ресурсів. При цьому специфікою галузі обумовлюються особливості здійснення виробничого циклу, види ресурсів та їх використання, правовий статус суб'єктів господарювання.

Важливим ресурсом в аграрній сфері є сільськогосподарські угіддя, які, за умови їх раціонального використання, можуть з кожним роком покращувати свої властивості. Невід'ємною складовою сільськогосподарських угідь є площа ріллі, значну частку якої займає площа, зайнята під посівом. Інформацію про динаміку посівних площ за 2017-2021 рр. узагальнено на рис. 14.

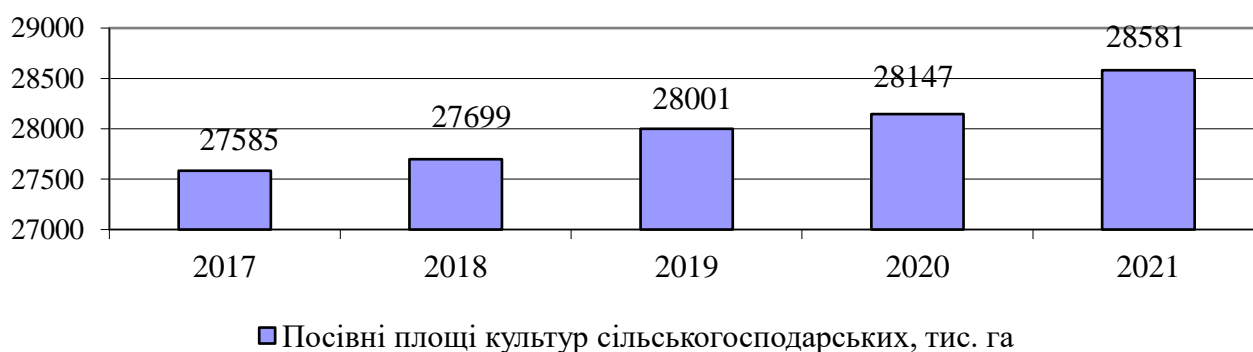

Рис. 14. Посівні площі сільськогосподарських культур в Україні, тис. га
Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 75; 22, с. 71]

Збільшення площ, зайнятих під посівом сільськогосподарських культур, свідчить про те, що нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва здійснюється значною мірою за рахунок впливу екстенсивного чинника.

У 2021 році в структурі посівних площ на частку зернових та зернобобових культур припадало 56,0 %, технічних культур - 32,3 %, картоплі, овочевих та баштанних продовольчих культур - 6,3 %, кормових культур - 5,4 % [22, с. 72]. У 2017-2020 рр. зберігались приблизно ідентичні співвідношення посівних площ під зазначеними групами культур у загальній площі посіву.

В Україні під посівами зернових та зернобобових культур у 2021 році було зайнято більше 15,9 млн. га, під посівом соняшнику - більше 6,6 млн. га (рис. 15).

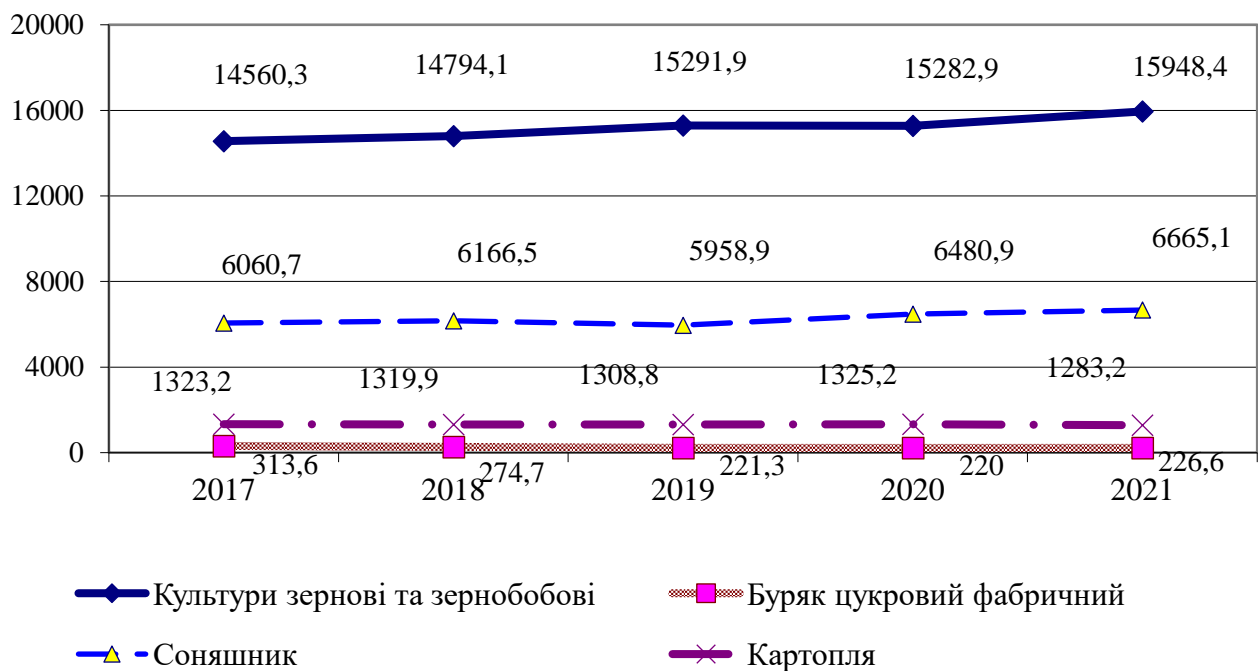

Рис. 15. Площа, з якої було зібрано урожай основних видів культур господарствами усіх категорій по Україні у 2017-2021 рр., тис. га

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 89; 22, с. 85]

Вагома частка зібраної площі зернобобових культур, соняшнику та цукрового буряка припадала на сільськогосподарські підприємства. Водночас, питома вага площ, зайнятих підприємствами під картоплею, була незначною.

Динаміку площ, з яких було зібрано урожай основних видів культур сільськогосподарськими підприємствами, відображено на рис. 16.

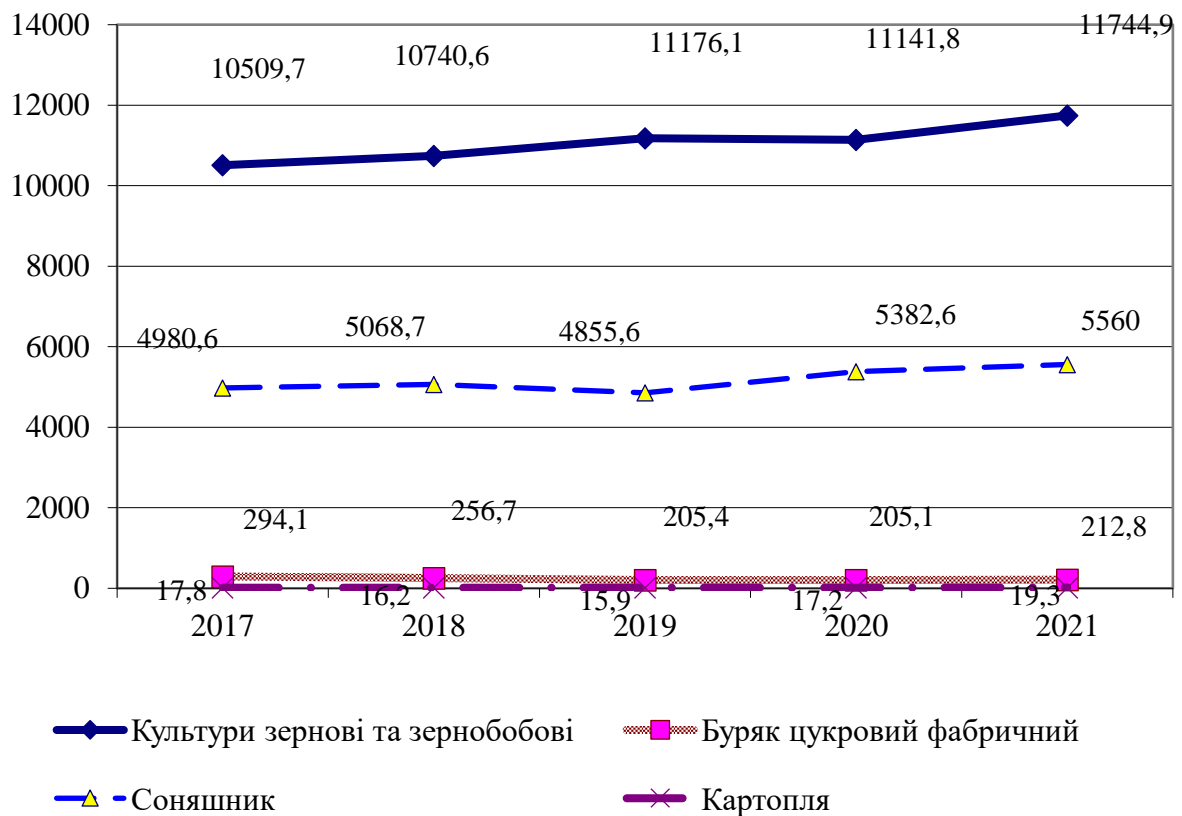

Рис. 16. Площа, з якої було зібрано урожай основних видів культур сільськогосподарськими підприємствами України у 2017-2021 рр., тис. га
 Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 89; 22, с. 85]

Отже, значні площі під вирощування зернових та зернобобових культур, соняшника, буряків цукрових фабричних відводяться сільськогосподарськими підприємствами, тоді як вирощуванням картоплі (а також овочевих, плодкових та ягідних культур) займаються переважно господарства населення.

Важливим узагальнюючим чинником, який характеризує ефективність використання посівних площ під конкретними сільськогосподарськими культурами, є урожайність таких культур (рис. 17).

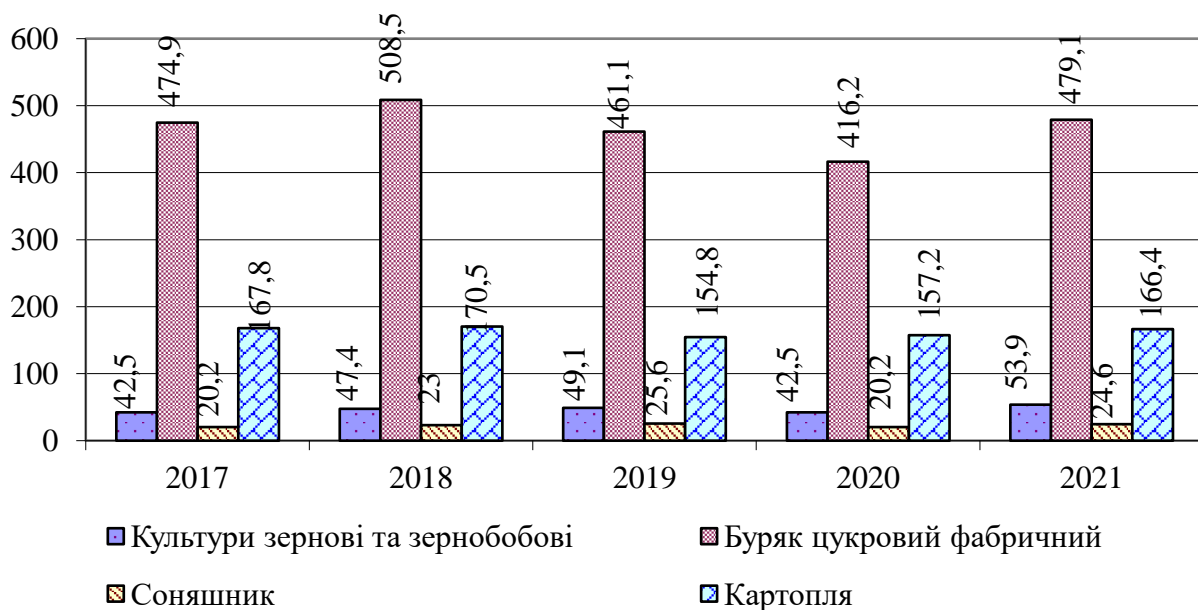

Рис. 17. Урожайність основних видів культур в господарствах усіх категорій по Україні у 2017-2021 рр., ц/ га

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 88; 22, с. 84]

Динаміку урожайності основних видів культур в сільськогосподарських підприємствах відображено на рис. 18.

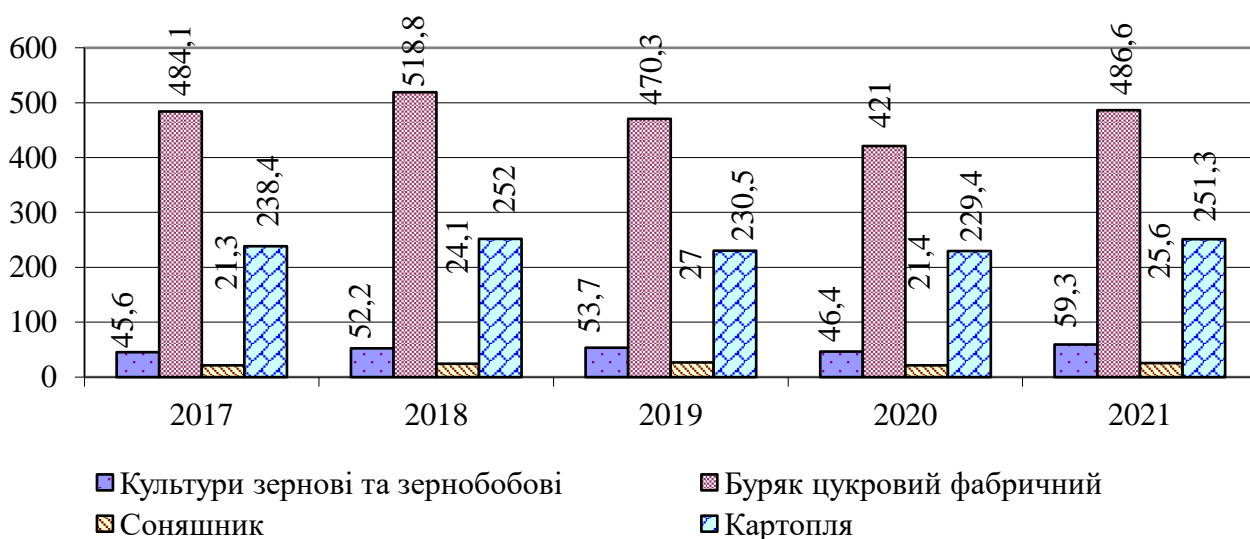

Рис. 18. Урожайність основних видів культур в сільськогосподарських підприємствах України у 2017-2021 рр., ц/ га

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 88; 22, с. 84]

Слід зазначити, що в сільськогосподарських підприємствах урожайність основних видів культур перевищує середні показники по господарствах всіх категорій. Це свідчить про те, що підприємства є більш ефективними товаровиробниками, ніж господарства населення.

На кінець 2021 р. в усіх категоріях господарств України утримувалося 2644,0 тис. голів великої рогатої худоби (у т. ч. корів - 1544,0), свиней - 5608,8, овець та кіз - 1094,3, птиці - 202243,1 тис. голів [22, с. 120].

Динаміка поголів'я окремих видів тварин в сільськогосподарських підприємствах на кінець 2017-2021 рр. відображена на рис. 19.

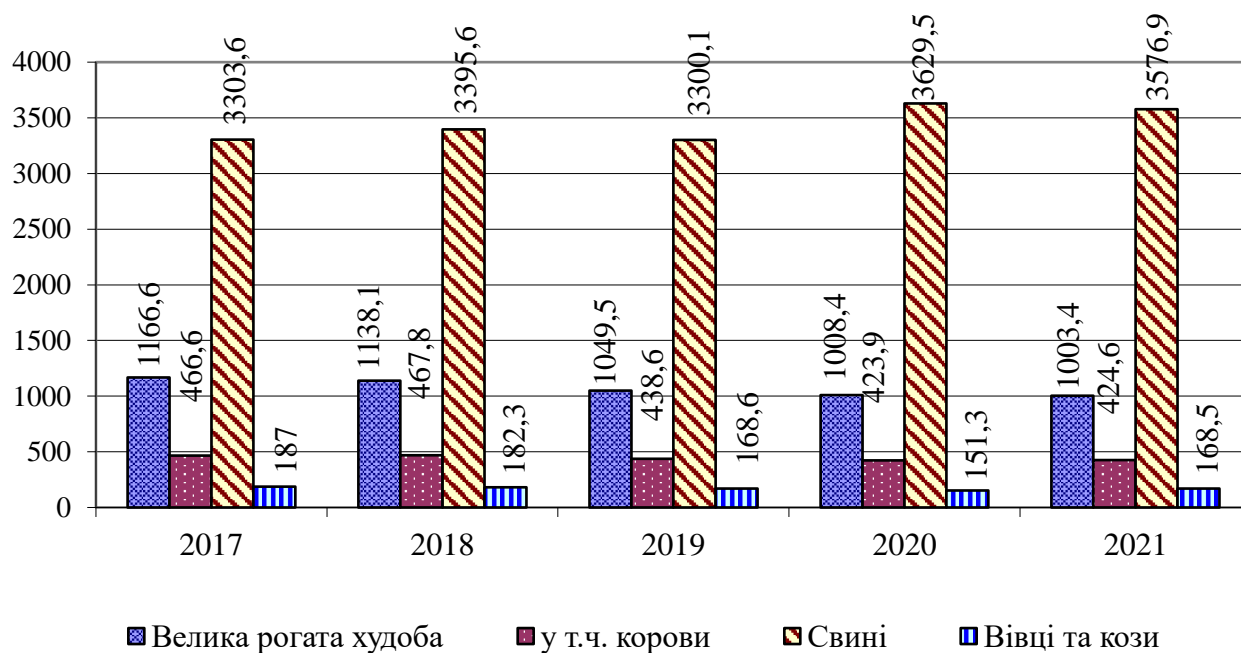

Рис. 19. Поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах України на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Динаміка поголів'я тварин у господарствах населення на кінець 2017-2021 рр. відображена на рис. 20.

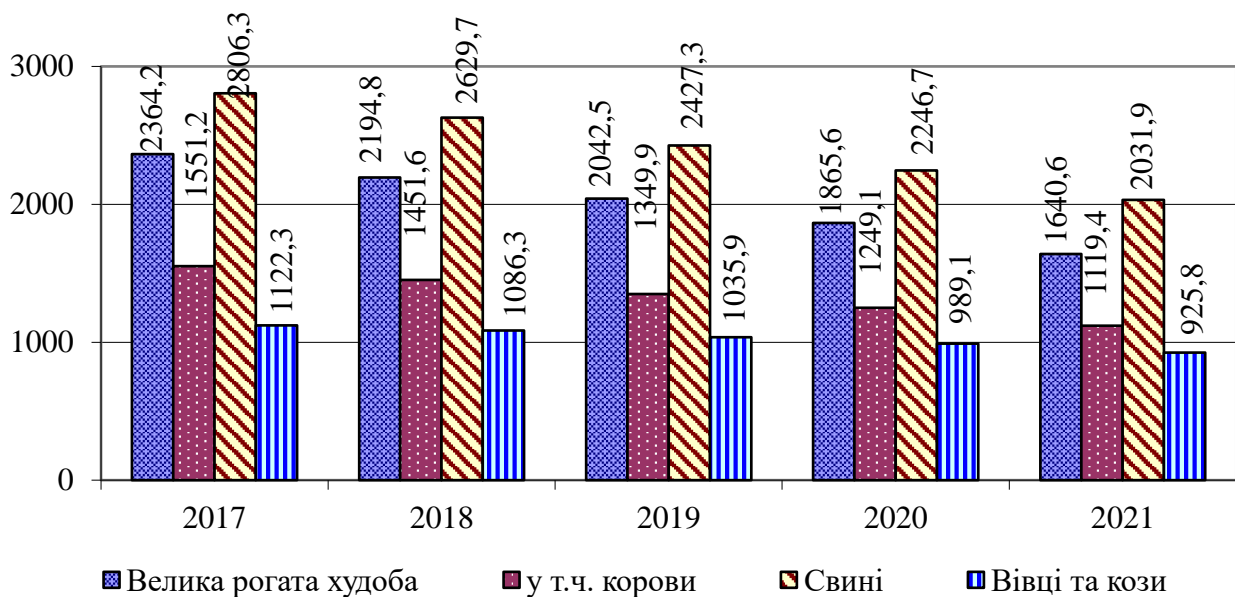

Рис. 20. Поголів'я сільськогосподарських тварин у господарствах населення по Україні на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Динаміка поголів'я птиці у розрізі категорій господарств на кінець 2017-2021 рр. представлена на рис. 21.

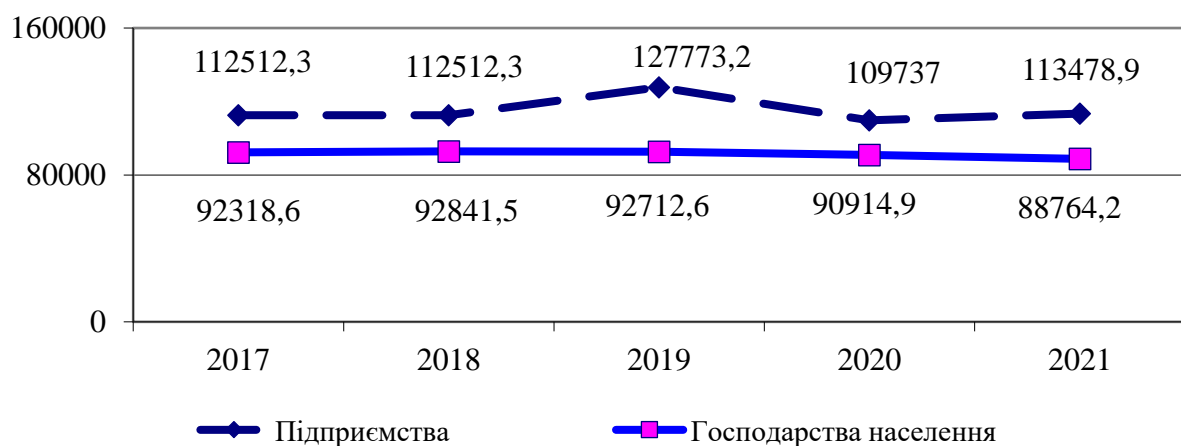

Рис. 21. Поголів'я птиці у розрізі категорій господарств по Україні на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Як видно з рис. 20 та 21, у господарствах населення спостерігається стійка негативна тенденція - постійне скорочення поголів'я тварин та птиці.

На кінець 2021 р. у сільськогосподарських підприємствах утримувалося 38,0 % від загального поголів'я великої рогатої худоби, корів - 27,5 %, свиней - 63,8 %, овець та кіз - 15,4 %, птиці - 56,1 %. Значно більша частка поголів'я великої рогатої худоби (62,0 %), корів (72,5 %), овець та кіз (84,6 %) була зосереджена в господарствах населення [22, с. 129] (рис. 22).

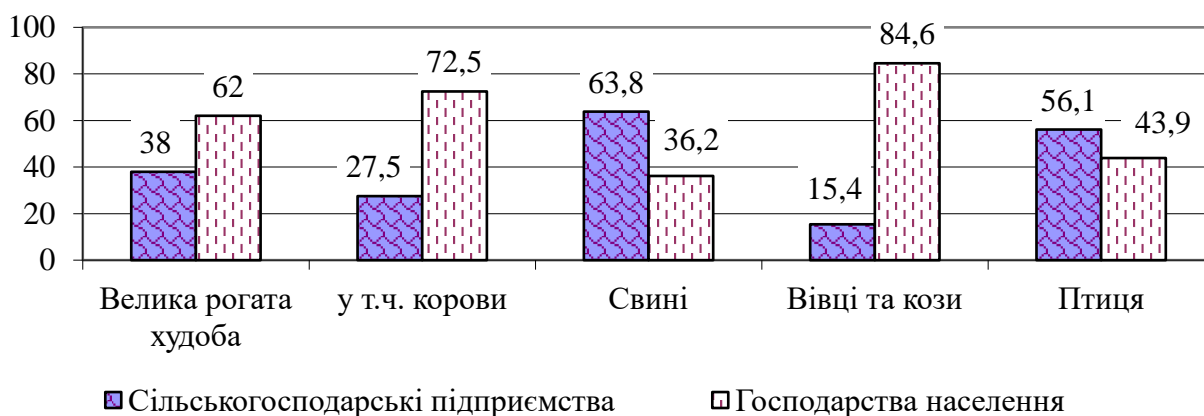

Рис. 22. Структурний розподіл поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці за категоріями господарств України на кінець 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [22, с. 129]

Важливим чинником впливу на обсяги виробництва продукції тваринництва є продуктивність сільськогосподарських тварин. Так, середньорічний удій молока від однієї корови в господарствах усіх категорій у 2017 р. становив 4820 кг, а в 2021 р. - 5155 кг. З кожним роком спостерігалось збільшення молочної продуктивності корів [21, с. 156; 22, с. 152].

Для аналізу динаміки середньорічного удою молока від однієї корови у розрізі категорій господарств будуємо рис. 23.

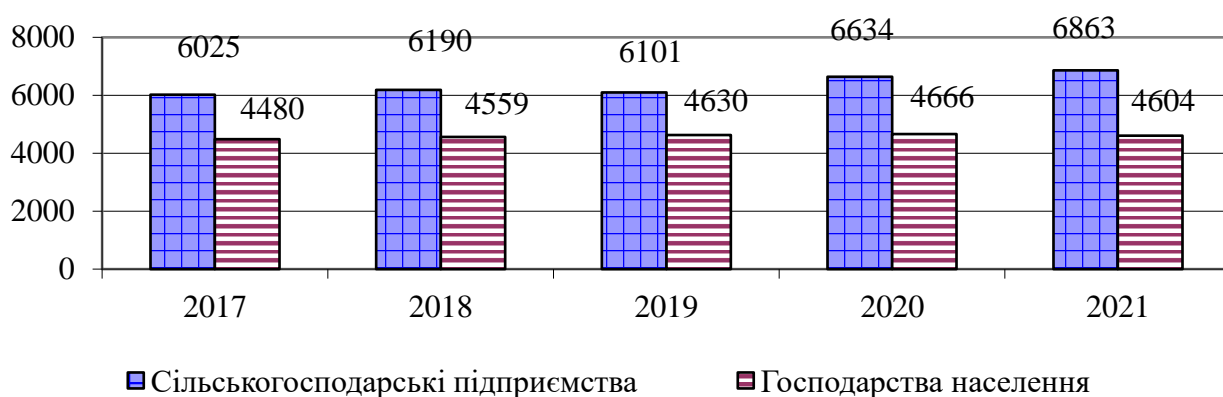

Рис. 23. Середньорічний удій молока від однієї корови за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., кг

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 156; 22, с. 152]

Як видно з рис. 23, середньорічна молочна продуктивність корів у сільськогосподарських підприємствах у 2017-2021 рр. значно перевищувала ідентичний показник по господарствах населення.

Якщо ж, наприклад, брати до уваги середній річний настриг вовни від однієї вівці, то спостерігається протилежна тенденція: у господарствах населення показники продуктивності є вищими, ніж по сільськогосподарських підприємствах (рис. 24).

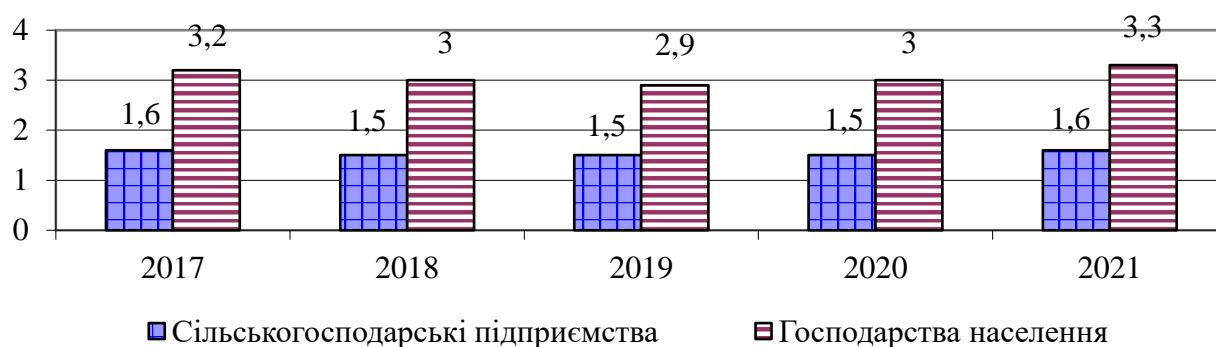

Рис. 24. Середній річний настриг вовни від однієї вівці за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., кг

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 156; 22, с. 152]

У сільському господарстві значний вплив на результати господарювання здійснюють природно-кліматичні умови, періодичність та якість проведення агротехнічних та зоотехнічних заходів, сформовані відносини власності на землю та майно, система заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, а також розміри суб'єктів господарювання.

Серед типових видів сільськогосподарських товаровиробників важливе значення у забезпеченні населення продовольством належить фермерським господарствам, а також господарствам населення. У 2017-2021 рр. у структурі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку фермерських господарств припадало 10,2-12,7 %, а на частку господарств населення - 33,9-37 % [21, с. 52; 22, с. 52].

Господарства населення спеціалізуються переважно на виробництві продукції рослинництва (рис. 25).

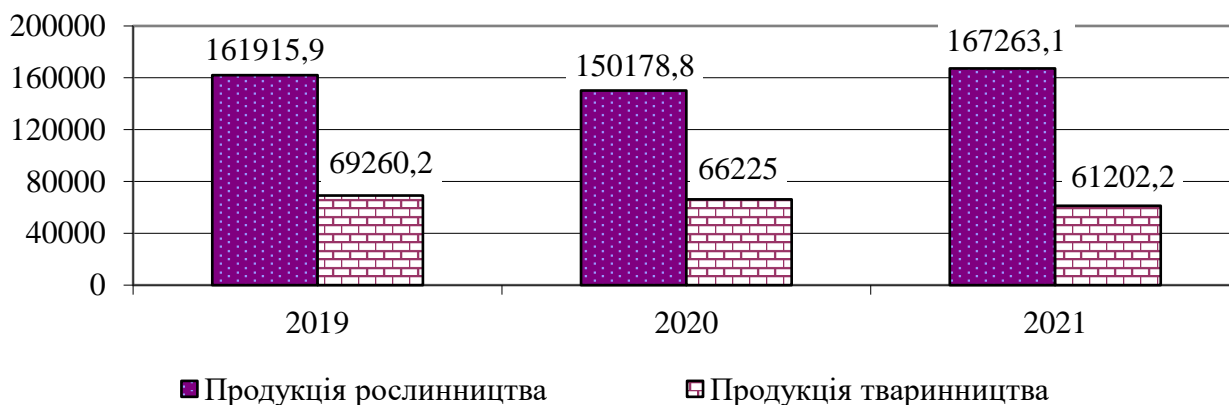

Рис. 25. Виробництво продукції рослинництва та тваринництва в господарствах населення України у 2019-2021 рр. у цінах 2016 р., млн. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [22, с. 50]

Станом на 01.01.2022 р. в Україні налічувалося 3921,5 тис. од. особистих селянських господарств, у той час як на 01.01.2021 р. - 3954,8 [18].

У категорії таких господарств доцільно виокремлювати фізичних осіб-підприємців (ключова мета їхньої діяльності - одержання прибутку та його

максимізація), а також домогосподарства (створені з метою самозабезпечення сільськогосподарською продукцією).

Інформацію про площу земельних ділянок особистих селянських господарств та її структуру узагальнено в табл. 3.

Таблиця 3

Площа земельних ділянок особистих селянських господарств в Україні
станом на 01.01.2021-01.01.2022 рр.

Показник	На 01.01.2021 р.		На 01.01.2022 р.		Абсолютна зміна показника на 01.01.2022 р. у порівнянні з показником на 01.01.2021 р.	
	тис. га	питома вага у загальній площі, %	тис. га	питома вага у загальній площі, %	тис. га	питома вага у загальній площі, %
Площа земельних ділянок - всього	6125,7	100	6120,0	100	-5,7	-
у тому числі:						
- для ведення особистого селянського господарства	2517,7	41,10	2544,2	41,57	+26,5	+0,47
- для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2772,6	45,26	2735,3	44,70	-37,3	-0,56
- для інших потреб	835,4	13,64	840,5	13,73	+5,1	+0,09

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

У структурі земельних ділянок особистих селянських господарств переважною є частка угідь, які використовуються для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Водночас, станом на 01.01.2022 р. у порівнянні з показниками на 01.01.2021 р. при зменшенні загальної площі земельних ділянок на 5,7 тис. га зменшилася площа ділянок, відведених під

товарне сільськогосподарське виробництво, натомість збільшилася площа ділянок для ведення особистого господарства, а також для інших потреб.

На кінець травня 2021 р. в господарствах населення загалом налічувалося 199 тис. шт. тракторів та 14 тис. зернозбиральних комбайнів (рис. 26).

Рис. 26. Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення України на кінець травня 2017-2021 рр., тис. шт.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 72; 22, с. 68]

Однак господарства населення використовують наявний ресурсний потенціал екстенсивно, оскільки не мають таких фінансових та інших можливостей, як більші за розмірами суб'єкти господарювання.

За інших рівних умов більш ефективними будуть більші за розмірами суб'єкти господарювання, оскільки вони мають можливість знижувати собівартість одиниці продукції за рахунок впливу «ефекту масштабу». Так, при нарощуванні обсягів виробництва зростатиме загальна сума змінних витрат, тоді як сукупні постійні витрати залишатимуться сталою величиною. Отже, на кожну наступну одиницю виробленої продукції при нарощуванні обсягів діяльності припадатиме менша частка постійних витрат, що й призводитиме до зниження одиничної собівартості.

Структурний розподіл сільськогосподарських підприємств України за обсягами реалізації основних видів продукції рослинництва та тваринництва у 2021 р. представлено в табл. 4.

Так, у 2021 р. більше 40 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 20 до 100 млн. грн. реалізовували зернові та зернобобові культури й насіння олійних культур, більше 35 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 1 до 5 млн. грн. - сільськогосподарських тварин, більше 29 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 20 до 100 млн. грн. - молоко.

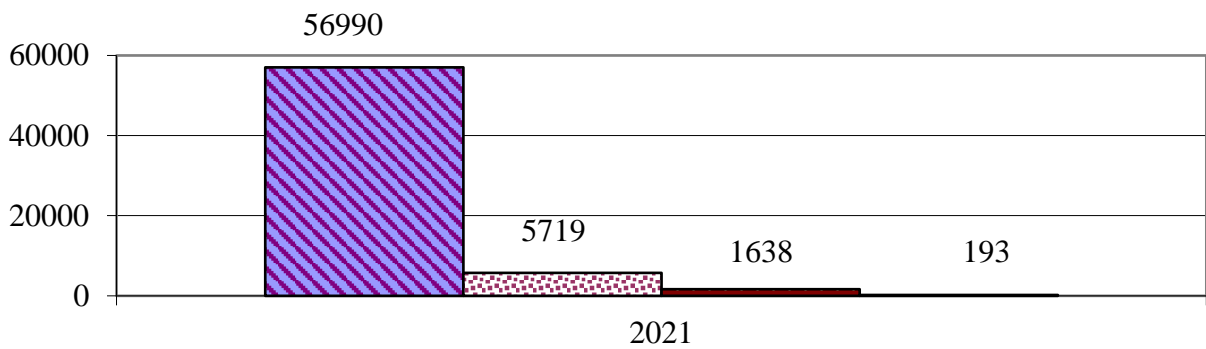
Таблиця 4

Структурний розподіл кількості сільськогосподарських підприємств України за обсягами продукції рослинництва та тваринництва, реалізованої у 2021 р., %

Підприємства з обсягом реалізації, тис. грн.	За кількістю підприємств, які реалізували, %:					
	продукцію рослинництва			продукцію тваринництва		
	культури зернові та зернобобові	насіння культур олійних	картопля, культури овочеві, плодові, ягідні, баштанні, виноград	тварини сільськогосподарські живі	молоко від сільськогосподарських тварин усіх видів	яйця птахів свійської
Підприємства - всього	100	100	100	100	100	100
з них з обсягом реалізації, тис. грн.:						
до 100	0,4	0,6	21,7	5,2	1,9	20,8
100,1-1000,0	1,4	2,2	24,0	22,8	7,4	14,4
1000,1-5000,0	6,6	9,8	22,3	35,6	22,4	12,8
5000,1-10000,0	10,9	15,0	8,8	13,4	17,0	7,2
10000,1-20000,0	23,5	25,9	9,2	9,6	15,9	10,4
20000,1-100000,0	49,0	40,4	11,3	9,7	29,1	20,0
більше 100000,0	8,2	6,1	2,7	3,7	6,3	14,4

Джерело: узагальнено автором на підставі [22, с. 188, 190]

Інформація про кількість діючих у 2021 році суб'єктів господарювання в аграрній сфері з їх розподілом за кількістю зайнятих працівників представлена на рис. 27.

- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників до 9 осіб, од
- ▨ суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб, од
- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб, од
- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників 250 осіб і більше, од

Рис. 27. Кількість діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві з їх розподілом за кількістю зайнятих працівників у 2021 році, од.
Джерело: побудовано автором на підставі [18]

З діючих у 2021 р. 64540 суб'єктів господарювання, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, у переважній більшості (88,30 %) було зайнято до 9 осіб. Суб'єктів аграрного підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб нараховувалося 5719 одиниць (8,86 % від загальної кількості діючих суб'єктів господарювання в сільському господарстві), від 50 до 249 осіб - 1638 одиниць (2,54 %), від 250 осіб і більше - 193 одиниці (0,30 %).

У 2017-2021 рр. на великих підприємствах було зайнято 5,26-9,05 % працівників. Значна кількість працівників була сконцентрована на середніх за розміром (45,31-53,23 %) та малих підприємствах (41,46-45,64 %). При цьому майже половина персоналу, зосередженого на малих підприємствах (18,80-21,03 %), була зайнята на суб'єктах мікропідприємництва.

Інформацію про кількість зайнятих працівників у розрізі великих, середніх, малих сільськогосподарських підприємств у 2017-2021 рр. узагальнено в табл. 5.

Кількість зайнятих працівників на сільськогосподарських підприємствах
України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства
у 2017-2021 рр., осіб

Рік	Усього, осіб	у тому числі:							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих
2017	523396	27537	5,26	278616	53,23	217243	41,51	100217	19,15
2018	514411	32779	6,37	268383	52,17	213249	41,46	99851	19,41
2019	502833	43062	8,56	249747	49,67	210024	41,77	94537	18,80
2020	477336	38584	8,08	230722	48,34	208030	43,58	93356	19,56
2021	478934	43346	9,05	217015	45,31	218573	45,64	100727	21,03

Джерело: узагальнено автором на підставі [18]

Важливе значення у формуванні потенціалу суб'єктів господарювання належить фінансовим ресурсам та, зокрема, інвестиційним. Інформацію щодо розподілу капітальних інвестицій між суб'єктами господарювання в галузі сільського господарства з урахуванням їх розміру узагальнено в табл. 6.

У 2017-2021 рр. значна частка від загального обсягу капітальних інвестицій концентрувалася на середніх за розміром підприємствах (49,10-54,63 %) та малих підприємствах (31,75-42,92 %, у тому числі на мікропідприємствах - 1,43-10,12 %). Сільськогосподарські підприємства інвестували кошти у матеріальні та нематеріальні активи. Капітальні інвестиції у матеріальні активи включають інвестиції у землю, в існуючі будівлі та споруди, у будівництво та перебудову будівель, у машини та обладнання. Капітальні інвестиції у нематеріальні активи включають інвестиції у патенти, ліцензії,

концесії, торговельні марки та аналогічні права, а також у придбання програмного забезпечення.

Таблиця 6

Розподіл обсягу капітальних інвестицій за великими, середніми, малими сільськогосподарськими підприємствами у 2017-2021 рр.

Рік	Загальний обсяг капітальних інвестицій, тис. грн.	у тому числі:							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку
2017	63261953	4343313	6,87	31764346	50,21	27154294	42,92	6402238	10,12
2018	65559484	8110056	12,37	32825473	50,07	24623955	37,56	6071139	9,26
2019	59332931	10935956	18,43	29132388	49,10	19264587	32,47	3390065	5,71
2020	50145943	6830621	13,62	27392730	54,63	15922592	31,75	715601	1,43
2021	68020622	10762955	15,82	35067470	51,55	22190197	32,63	1505295	2,21

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Ефективне використання інвестиційних, а також наявних трудових та матеріально-технічних ресурсів сприяє забезпеченню позитивної динаміки результативних показників розвитку суб'єктів господарювання в аграрній сфері. Водночас слід зазначити, що на результативність функціонування сільського господарства здійснюють вплив такі взаємопов'язані складові компоненти сфери агробізнесу (рис. 28):

Отже, агробізнес, як складна система економічних відносин, виходить за межі сільського господарства, поєднуючи у складному техніко-технологічному ланцюзі виробництво та продаж продукції рослинництва та тваринництва, її промислову переробку, постачання засобів та предметів праці для забезпечення виробничих процесів, надання супутніх послуг.

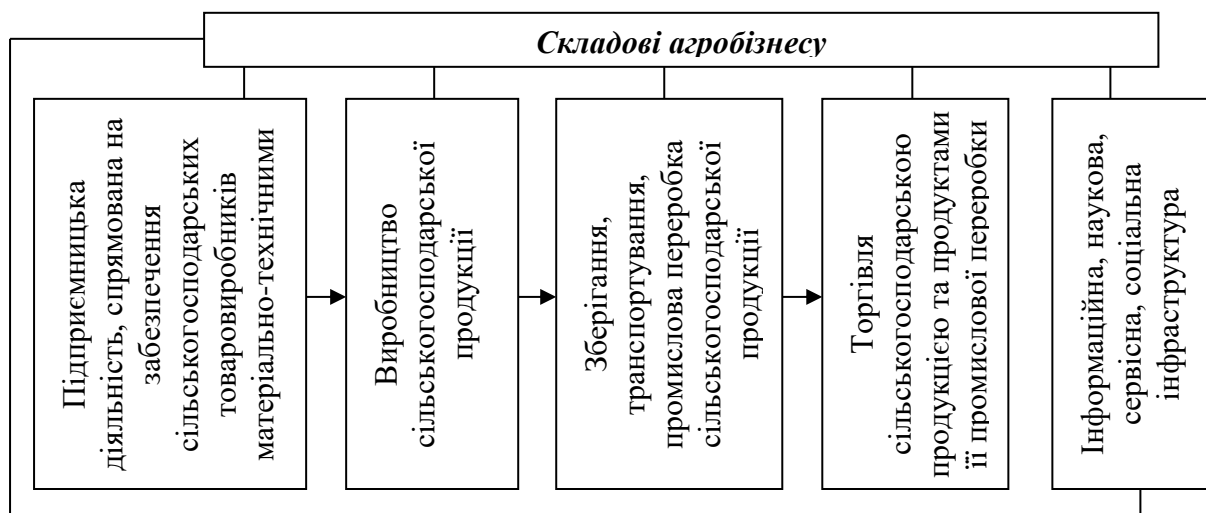

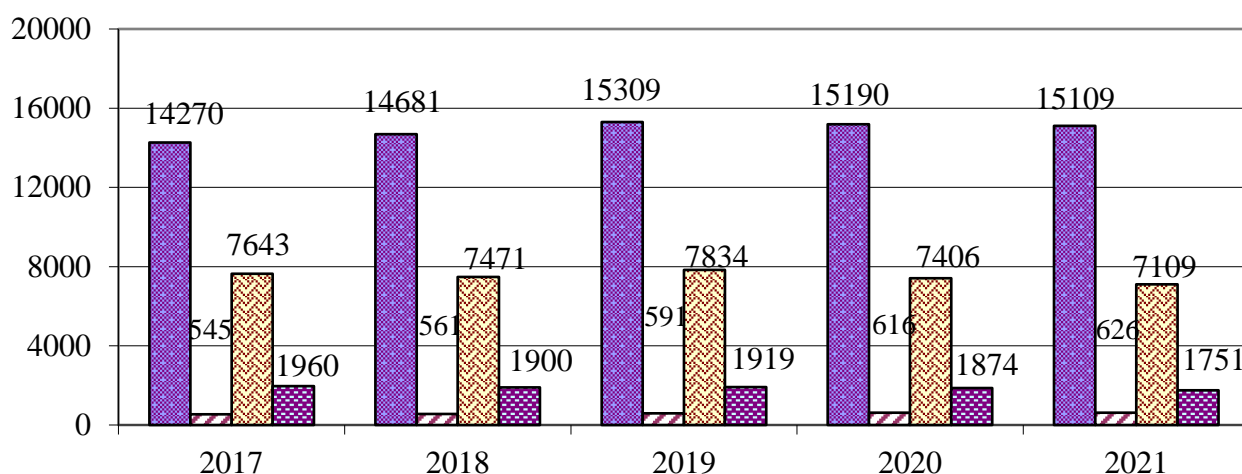
Рис. 28. Взаємопов'язані складові компоненти сфери агробізнесу

Джерело: запропоновано автором

Загалом у 2021 р. в Україні налічувалося 64540 діючих суб'єктів господарювання, задіяних в сільському господарстві, 15109 - на виробництві харчових продуктів, 626 - на виробництві машин та устаткування для сільського господарства, 7109 - в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, 1751 - в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням [18].

Інформацію щодо кількості діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, взаємопов'язаними з сільським господарством, узагальнено на рис. 29.

Обсяги виробленої продукції, виконаних робіт, або наданих послуг значною мірою є залежними від техніко-технологічних параметрів суб'єктів господарювання. Тому у процесі дослідження економічного потенціалу суб'єктів господарювання, зокрема й тих, які функціонують у сфері агробізнесу, доцільно здійснювати загальну оцінку стану матеріальних активів та їх придатності до подальшого використання.

- Суб'єкти господарювання, задіяні на виробництві харчових продуктів
- Суб'єкти господарювання, задіяні на виробництві машин та устаткування для сільського господарства
- Суб'єкти господарювання, задіяні в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами
- Суб'єкти господарювання, задіяні в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням

Рис. 29. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, взаємопов'язаними з сільським господарством по Україні у 2017-2021 рр., од.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Матеріальними активами є такі активи, які мають виражену матеріально-речову (фізичну) форму (будівлі, обладнання і т. ін.). Крім того, суб'єкти господарювання використовують у процесі діяльності нематеріальні активи, які, на відміну від матеріальних, фізично не існують, але мають грошову оцінку та приносять дохід (наприклад, права на торговельні марки, на об'єкти промислової власності і т. ін.)

Динаміку змін первісної (переоціненої) вартості матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів на кінець 2019-2021 рр. відображено на рис. 30.

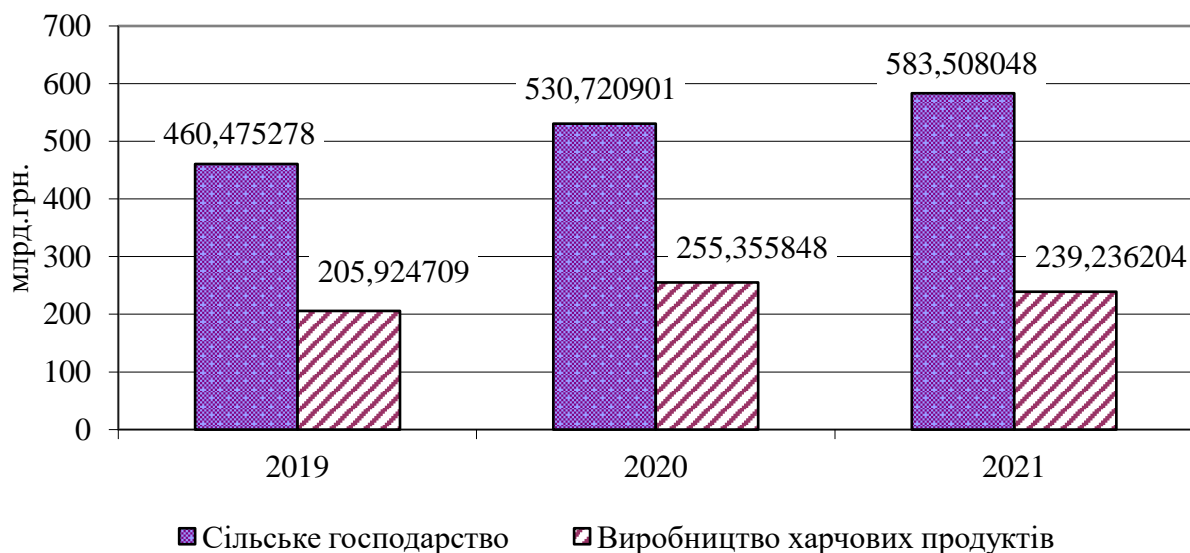

Рис. 30. Первісна (переоцінена) вартість матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів по Україні на кінець 2019-2021 рр., млрд. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Важливо досліджувати також динаміку рівня зношуваності матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів (рис. 31).

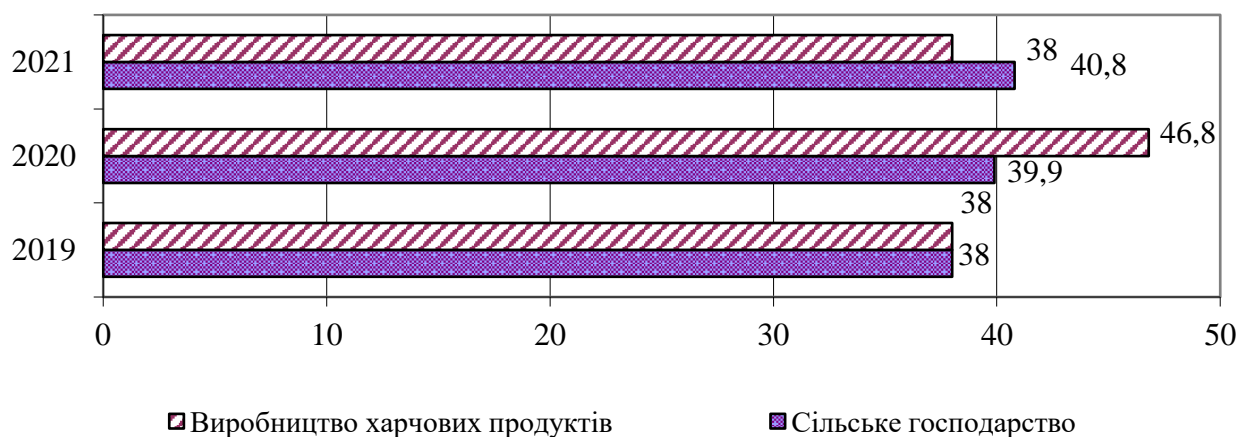
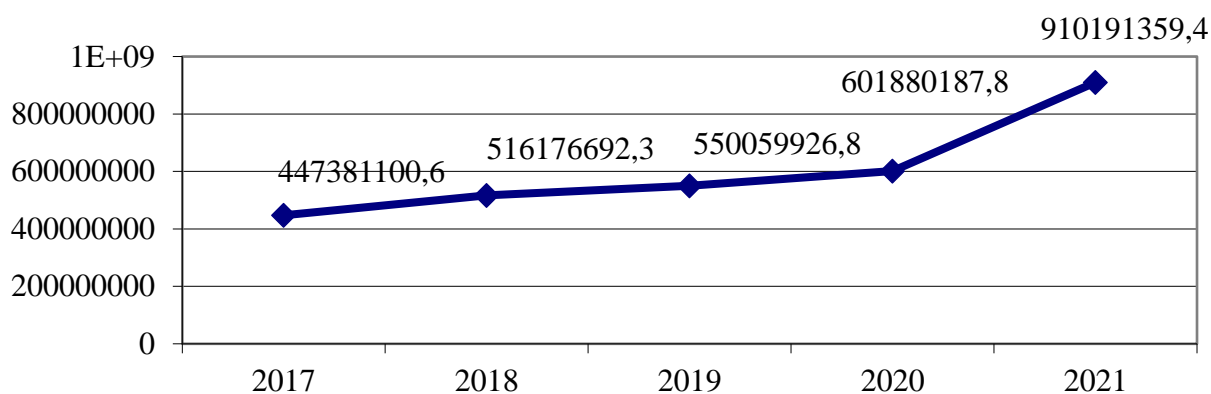

Рис. 31. Ступінь зносу матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів по Україні у 2019-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Матеріальні активи є невід’ємною складовою ресурсного потенціалу суб’єктів агробізнесу, раціональне використання якої у поєднанні з іншими ресурсами очікувано приводить до отримання економічних вигід у майбутньому через забезпечення виробничо-збутового процесу.

У 2021 р. суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві, було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 910191359,4 тис. грн. (рис. 32).

—◆— Реалізація сільськогосподарської продукції (товарів, послуг), тис. грн.

Рис. 32. Обсяги реалізації продукції (товарів, послуг) суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві України у 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб’єктами харчової промисловості у 2021 р. було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 769949851,5 тис. грн. (рис. 33).

Як видно з рис. 32 та 33, спостерігаються ідентичні тенденції у динаміці обсягів реалізації продукції (товарів, послуг) суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві та в харчовій промисловості.

Рис. 33. Динаміка обсягів реалізації харчових продуктів суб'єктами господарювання України за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними на виробництві машин та устаткування для сільського господарства, у 2021 р. було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 16873109,3 тис. грн. (рис. 34).

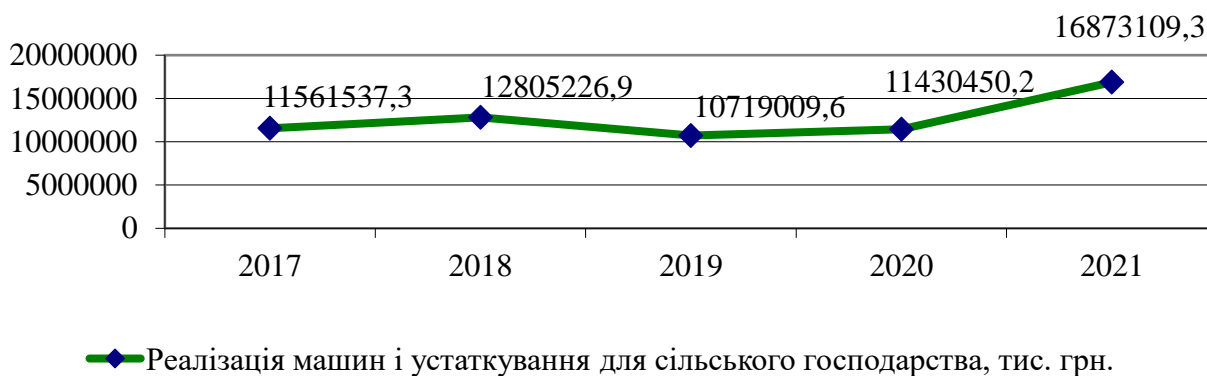

Рис. 34. Обсяги реалізації машин та устаткування для сільського господарства суб'єктами господарювання, задіяними на їх виробництві, по Україні за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, у 2021 р. було реалізовано продукції на суму 335303601,6 тис. грн. (рис. 35).

Рис. 35. Динаміка обсягів реалізації сільськогосподарської сировини та живих тварин суб'єктами господарювання України, задіяними в сфері оптової торгівлі, за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням, у 2021 р. було реалізовано продукції на суму 73623205,2 тис. грн. (рис. 36).

У контексті динаміки обсягів реалізації продукції (товарів, послуг) доцільним є дослідження фінансових результатів діяльності економічно та технологічно взаємопов'язаних підприємств сфери агробізнесу.

Рис. 36. Обсяги реалізації машин та устаткування для сільського господарства суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі, по Україні за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Фінансові результати від реалізації продукції (товарів, послуг) є ваговою складовою фінансових результатів до оподаткування, динаміку яких за видами діяльності по суб'єктах господарювання сфери агробізнесу відображено на рис. 37.

Фінансові результати до оподаткування залежать від обсягів діяльності суб'єктів господарювання, формування складових доходів та витрат за видами діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової). У 2017-2021 рр. суб'єкти сфери агробізнесу в результаті своєї діяльності загалом отримували прибуток, за виключенням суб'єктів оптової торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, які у 2020 р. отримали збитки.

Для оцінки результативності функціонування кожної складової агробізнесу доцільно досліджувати динаміку показників рентабельності операційної діяльності та всієї діяльності суб'єктів господарювання.

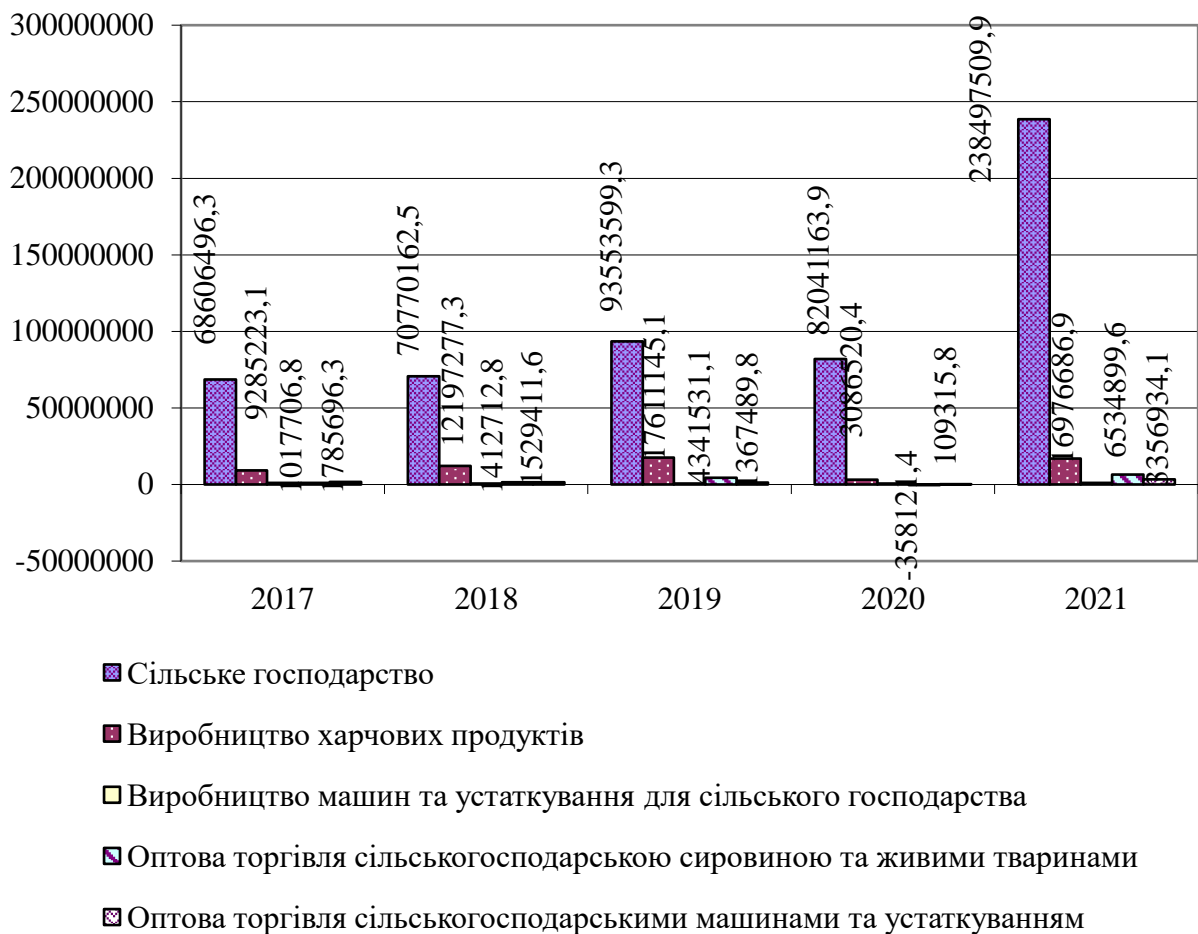

Рис. 37. Фінансові результати до оподаткування за складовими сфери агробізнесу України у 2017-2021 рр., тис. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

У 2017-2021 рр., зважаючи на те, що операційна діяльність суб'єктів господарювання за усіма складовими компонентами агробізнесу була прибутковою, забезпечувалися позитивні значення показників рентабельності такої діяльності. Так, у сільському господарстві рівень рентабельності операційної діяльності коливався від 18,9 до 41,8 %, у харчовій промисловості - від 3,3 до 5 %, в сфері виробництва машин та устаткування для сільського господарства - від 6,3 до 11,1 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами - 10,4-30,8 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням - 8,1-45,8 % (рис. 38).

Як видно з рис. 36, найвищу рентабельність операційної діяльності мають не безпосередні виробники продовольства, а суб'єкти господарювання, які

займаються оптовою торгівлею сільськогосподарськими машинами та устаткуванням.

Рис. 38. Рівень рентабельності операційної діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу по Україні за 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Динаміку рівня рентабельності сукупної діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу відображено на рис. 39.

Рентабельність (збитковість) сукупної діяльності суб'єктів господарювання за складовими агробізнесу у 2017-2021 рр. змінювалася наступним чином: у сільському господарстві - коливався від 14,2 до 37,8 %, у харчовій промисловості - від 0,1 до 2,5 %, в сфері виробництва машин та устаткування для сільського господарства - від 3,7 до 8,8 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами - -2,9-16,7 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням - 1,1-26,4 %.

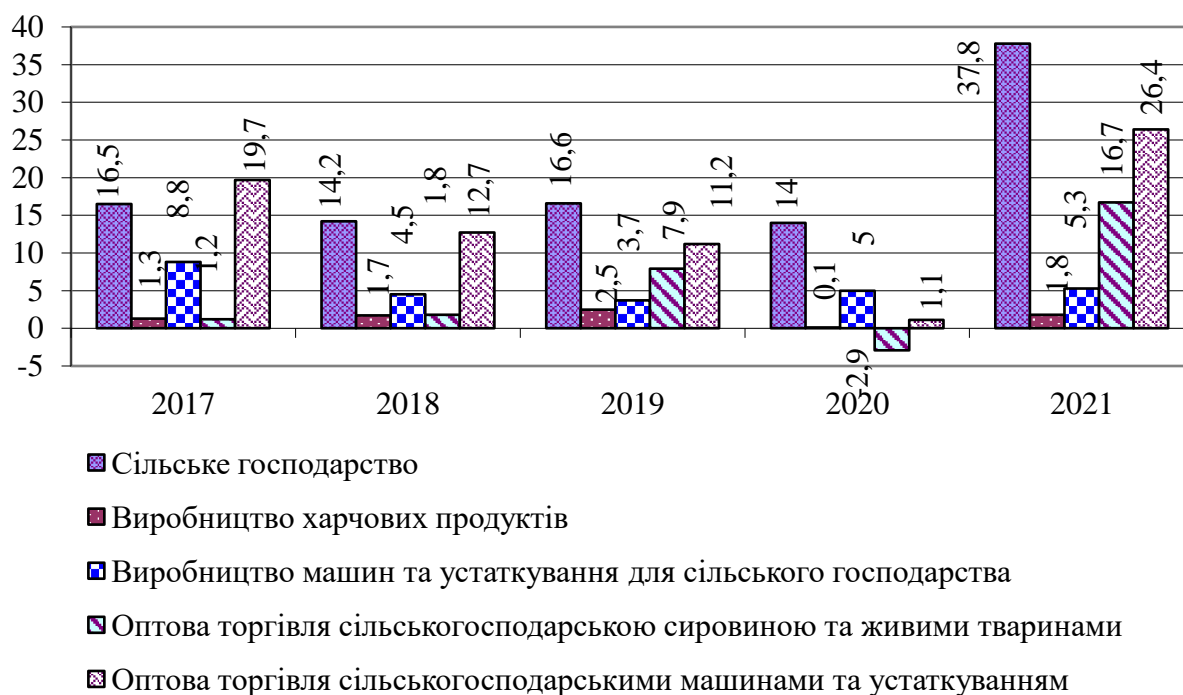

Рис. 39. Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу по Україні за 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Слід зазначити, що у зв'язку з воєнними діями наразі в Україні знищено або пошкоджено значну кількість суб'єктів господарювання, в тому числі й у сфері агробізнесу, порушені напрацьовані логістичні зв'язки, що значно ускладнює економічну взаємодію між сільськогосподарськими товаровиробниками, підприємствами харчової промисловості, постачальниками матеріально-технічних ресурсів, сферою збуту продукції, а також науковими установами.

З 2022 р. внаслідок війни та пов'язаних з нею масштабних руйнацій кількість діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві суттєво зменшилася у порівнянні з 2021 р. як загалом, так і за видами діяльності. Так, станом на 01.11.2022 р. вирощуванням зернових, бобових культур та насіння олійних культур займалося 36982 суб'єкта господарювання, тоді як на кінець 2021 р. - 49403. Виробництвом овочів та баштанних культур, коренеплодів та

бульбоплодів займалося, відповідно, 865 та 1690 суб'єктів господарювання, розведенням великої рогатої худоби молочних порід - 660 та 911, свиней - 408 та 1059, свійської птиці - 412 та 914 [18].

Водночас слід враховувати, що сучасні тенденції розвитку агробізнесу зумовлені процесами глобалізації та інтеграції й потребують необхідність запровадження інноваційних підходів на рівні як окремих суб'єктів господарювання, так і формувань, галузей, територій.

Економічний потенціал взаємопов'язаних ланок сфери агробізнесу поєднує сукупність їх засобів, можливостей, ресурсів, а також спроможність забезпечувати цілі соціально-економічного розвитку й економічного зростання. У цьому контексті необхідно підтримувати та розвивати інтеграційні процеси у цій сфері.

Зокрема, горизонтальна інтеграція поєднує суб'єктів господарювання, які здійснюють один і той самий вид діяльності, забезпечуючи при цьому об'єднання їх ресурсів, вмінь та навичок для максимізації доходів за рахунок підвищення ефективності використання сукупного ресурсу.

Вертикальна інтеграція поєднує сільськогосподарських товаровиробників з іншими технологічно пов'язаними суб'єктами господарської діяльності з метою нарощування обсягів виробництва, покращення системи збуту продукції як аграрного, так і промислового походження, отримання більшої економічної вигоди.

Таким чином, агробізнес, як специфічна сфера підприємництва, може нарощувати економічний потенціал та ефективно функціонувати виключно при урахуванні інтересів усіх складових ланок інтегрованого формування.

Оцінюючи економічний потенціал сфери агробізнесу, слід враховувати не лише обсяги та сферу діяльності, а й специфіку формування організаційно-управлінських структур. В Україні сільськогосподарські товаровиробники представлені різними організаційно-правовими формами (господарськими товариствами, приватними сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами тощо), а також типовими видами.

Так, Зубець М.В. та Безуглий М.Д. виокремлюють наступні типові види сільськогосподарських товаровиробників: аграрні холдинги (площа землекористування яких у середньому перевищує від 10 до 100 тис. га); великі сільськогосподарські підприємства (в обробітку яких знаходиться 3-10 тис. га); середньотоварні аграрні підприємства (площею 1-2 тис. га); фермерські господарства (їх площа становить кілька сотень га); господарства населення (з площею земельних угідь 1-2 га). [9].

В Україні досить ефективною формою вертикальної інтеграції є агрохолдинги. Доцільність їх виокремлення як окремої групи суб'єктів агробізнесу зумовлена специфікою формування їх організаційно-управлінської структури, а також техніко-технологічного, кадрового, фінансово-інвестиційного забезпечення.

Агрохолдинги не лише є крупними виробниками сільськогосподарської продукції, а й здійснюють зберігання такої продукції, її транспортування та продаж, а в багатьох випадках і промислово переробку. До найбільших агрохолдингів України належать такі відомі корпорації, як ПРАТ «МХП», ТОВ «Кернел-Трейд», ТОВ Фірма «Астарта-Київ», ТОВ «ІМК», ТОВ «Овостар Юніон», ПРАТ «Агротон», ТОВ «Мілкіленд-Україна».

За даними ТОВ «КА «Украгроконсалт», у 2022 р. загальна капіталізація агрохолдингів в Україні склала 66363,28 млн. євро та зменшилася у порівнянні з показником 2021 р. (112372,50 млн. євро) на 41 % [10]. Основною причиною зниження обсягу капіталізації є продовження бойових дій в країні, внаслідок чого значно погіршилася економічна та фінансова ситуація, знизилися обсяги акцій та ціни на них у результаті дестабілізації ситуації на біржах, валютному та фондових ринках.

Для забезпечення раціонального формування та використання економічного потенціалу в сфері агробізнесу потрібно чітко виокремлювати ризики й загрози раціональному веденню операційної діяльності взаємопов'язаними товаровиробниками, зумовлені впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

До основних видів загроз на сучасному етапі функціонування держави слід віднести, передусім, деструктивні стратегії країни-агресора, а також можливість рейдерських захоплень активів, сільськогосподарських угідь.

Серед ризиків слід виокремити: непрогнозованість державного управління, часті зміни нормативно-правової бази, відкриття ринку землі, наявність цінових диспропорцій в АПК, значну залежність виробників продовольства та сфери агротехнічного сервісу від імпорту засобів праці та матеріальних ресурсів, відтік кадрів із-за низького рівня заробітної плати та проблем з розвитком інфраструктури в сільській місцевості.

На різних етапах формування та використання економічного потенціалу суб'єктами агробізнесу можуть проявлятися ті чи інші переваги та недоліки (табл. 7).

Таблиця 7

Групування переваг та недоліків, які проявляються при формуванні та використанні економічного потенціалу суб'єктами агробізнесу

Ознаки	Переваги	Недоліки
Територіальна	- вигідне геополітичне положення країни; - природно-кліматичні умови, сприятливі для розвитку аграрного виробництва	- зниження родючості ґрунтів внаслідок ерозії та інших впливів
Економічна	- можливість використання важелів державної підтримки, а також переваг горизонтальної та вертикальної інтеграції; - розвинутий агропродовольчий ринок, розгалужені канали збуту продукції	- значна залежність результатів фінансово-господарської діяльності суб'єктів агробізнесу від впливу природно-кліматичних умов; - недостатньо сформована інфраструктура в сільській місцевості.
Соціальна	- престиж фермерства	- високий рівень безробіття та низький рівень заробітної плати, передусім, в сільській місцевості.

Джерело: авторська розробка

У процесі розробки системи показників, яка характеризує використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу, доцільно виокремити основні ресурсні компоненти, поєднавши їх за наступними групами: матеріально-технічна складова та земельні ресурси; кадрова складова; фінансова складова [15].

До складу матеріально-технічних ресурсів суб'єктів господарювання сфери агробізнесу входить технологічне обладнання, вантажно-розвантажувальне та інше обладнання, організаційна, комп'ютерна техніка, транспортні засоби, засоби зв'язку, сировина, пально-мастильні матеріали, насіння та посадковий матеріал, корми, запасні частини, комплектуючі вироби, спеціальний одяг, інші інструменти та засоби для забезпечення господарської діяльності.

В аграрній сфері земельні ресурси представлені землями сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення. Зокрема, землями сільськогосподарського призначення є рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення забезпечує збільшення урожайності культур, а отже й нарощування обсягів виробництва продукції.

Кадрову складову формує персонал суб'єктів агробізнесу, до складу якого входять керівники, спеціалісти, службовці та робітники. Структурними компонентами персоналу сільськогосподарського підприємства є постійні, тимчасово задіяні та сезонні працівники. Специфічними категоріями персоналу в аграрній сфері є скотарі, трактористи, комбайнери, доярки і т. ін.

Фінансову складову формують грошові кошти, які залучаються суб'єктами агробізнесу для здійснення господарської діяльності.

Особливості розглянутих ресурсних компонентів здійснюють вплив на формування системи показників для оцінки формування та використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу.

Системний підхід у формуванні груп економічних показників оснований на деталізації таких показників, їх систематизації та синтезі.

Деталізація показників базується на їх розкладанні у ступені, необхідному для обґрунтованої побудови взаємозв'язків між факторними та результативними складовими.

Систематизація показників передбачає побудову на основі їх компонування моделі, основаної на існуванні взаємозв'язків між такими показниками з урахуванням їх взаємозалежності та взаємодії, а також з виокремленням рівнів підлеглості.

Синтез базується на виокремленні вирішальних чинників, які здійснюють вплив на формування результативних показників. При цьому виключається так званий повторний рахунок.

Системний підхід дає можливість дослідити економічний потенціал суб'єктів агробізнесу як систему, сформовану з окремих компонентів з численними внутрішніми й зовнішніми зв'язками. Його головними особливостями є динамічність, взаємозв'язок та взаємозалежність елементів системи, її цілісність, виокремлення провідної ланки.

Система показників для оцінки забезпеченості суб'єктів господарювання сфери агробізнесу необхідними ресурсами та використання компонентів економічного потенціалу представлена на рис. 40.

Аналіз таких показників слід проводити як за окремими суб'єктами агробізнесу, так і в масштабі країни та у розрізі регіонів.

При реалізації системного підходу в аналізі показників забезпеченості суб'єктів господарювання сфери агробізнесу необхідними ресурсами та використання компонентів економічного потенціалу доцільно виокремити наступні етапи:

1. Представити економічний потенціал у вигляді багаторівневої системи;
2. Здійснити підбір відповідних економічних показників;
3. Розробити загальну блок-схему системи з відображенням взаємопов'язаних результативних та факторних показників, уточнити на основі цього перелік показників;
4. Побудувати економіко-математичну модель системи;

5. Використати модель для дослідження факторних впливів та визначення резервів нарощування економічного потенціалу.

Рис. 40. Система показників для оцінки забезпеченості ресурсами суб'єктів господарювання сфери агробізнесу та використання ними компонентів економічного потенціалу

Джерело: узагальнено автором на підставі [15]

При розробці багаторівневої системи показників слід урахувати, що економічний потенціал сфери агробізнесу формується суб'єктами господарювання, які функціонують у сфері сільськогосподарського виробництва, постачання засобів та предметів праці для агробізнесу, виробництва харчових продуктів, оптовій та роздрібній торгівлі сільськогосподарською сировиною та продовольством.

Важливими результативними показниками при цьому є обсяги виробництва та збуту продукції, доходи та витрати за видами діяльності, фінансові результати.

Необхідно дослідити вплив на формування зазначених результативних показників факторів використання різних видів ресурсів. При цьому слід враховувати, що на формування обсягів виробництва здійснює вплив використання:

- основних засобів (ключові чинники впливу - вартість основних засобів та рівень фондоддачі);
- матеріальних ресурсів (ключові чинники впливу - обсяг витрачених на виробництві матеріальних ресурсів та рівень матеріаловіддачі);
- трудових ресурсів (ключові чинники впливу - чисельність персоналу та рівень продуктивності праці).

У процесі побудови багаторівневої системи економічних показників деталізовано досліджуються ключові чинники впливу на результати діяльності. Важливе значення при цьому слід надавати показникам ефективності використання ресурсного потенціалу, тобто доцільно більш детально досліджувати загальний рівень фондоддачі, матеріаловіддачі, продуктивності праці.

Так, на рівень фондоддачі здійснюють вплив чинники другого рівня підлеглості - зміна питомої ваги активної частини основних засобів та рівень фондоддачі активної частини основних засобів. З урахуванням цього компоненти детермінованої факторної системи, яка відображає чинники впливу

використання основних засобів на формування вартості виробленої продукції, можна представити наступним чином (рис. 41):

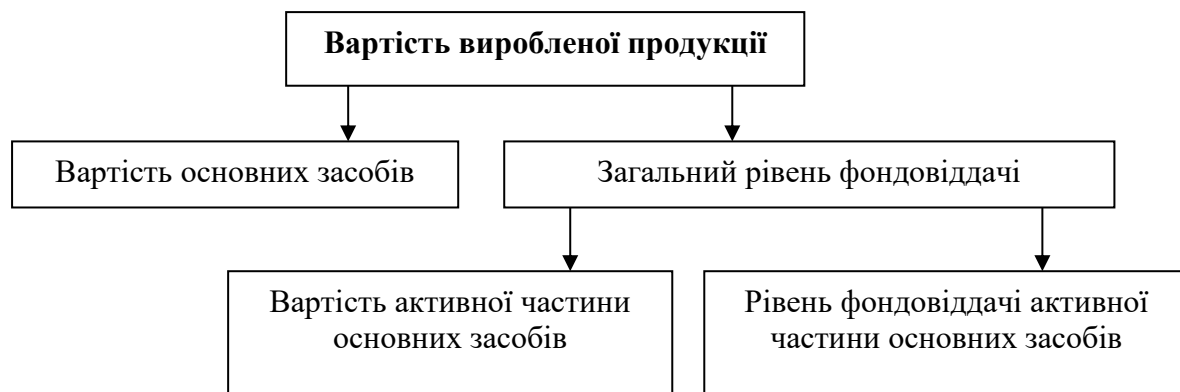

Рис. 41. Детермінована факторна система, яка відображає чинники впливу використання основних засобів на формування вартості виробленої продукції

Джерело: розроблено автором

Вартість основних засобів формують різні складові, що передбачає доцільність дослідження структури основних засобів з виокремленням їх активної та пасивної частини. При оцінці динаміки змін рівня фондівіддачі доцільно визначати цей показник узагальнено, а також за активною та пасивною частинами наявних основних засобів.

Вплив чинників використання матеріальних ресурсів на формування вартості виробленої продукції узагальнено можна представити у вигляді множення двох факторів першого рівня підлеглості - вартості використаних матеріальних ресурсів на рівень матеріаловіддачі. При побудові такої факторної системи виходимо з того, що рівень матеріаловіддачі є співвідношенням вартості виробленої продукції до матеріальних витрат суб'єкта господарювання на виробництво продукції. З урахуванням цього структурно-логічну систему формування рівня матеріаловіддачі, яка може бути використана та у подальшому деталізована у процесі проведення факторного аналізу можна представити наступним чином (рис. 42):

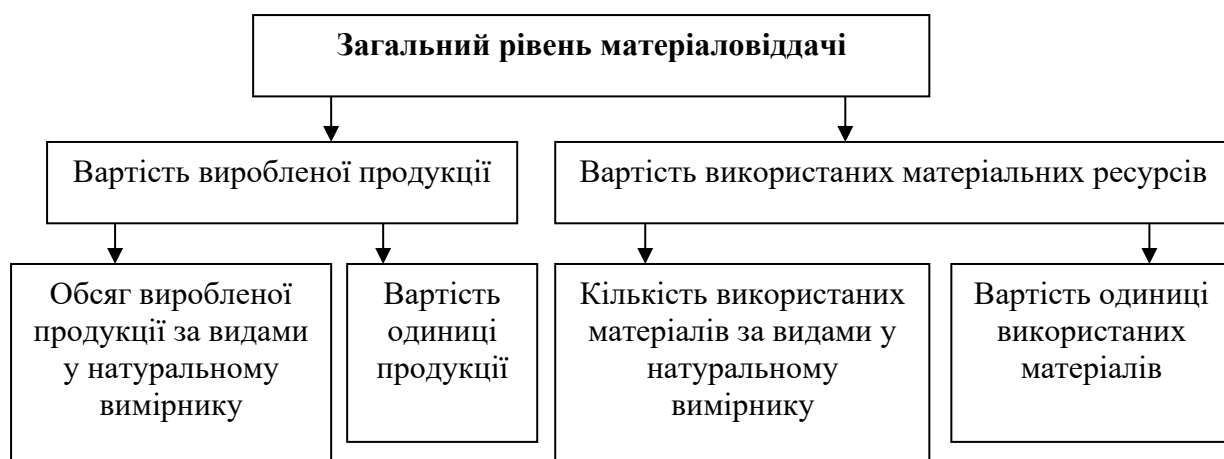

Рис. 42. Структурно-логічна система формування рівня матеріаловіддачі
Джерело: розроблено автором

На рівень середньорічного виробітку (середньорічний рівень продуктивності праці) здійснюють вплив чинники першого рівня підлеглості - кількість робочих днів та середньоденний виробіток продукції. На формування середньоденного виробітку продукції впливає середня тривалість робочого дня та середній виробіток продукції за відпрацьовану годину. З урахуванням цього компоненти детермінованої факторної системи, яка відображає чинники впливу використання трудових ресурсів на формування вартості виробленої продукції, можна представити наступним чином (рис. 43):

Аналіз показників використання ресурсних компонентів доцільно проводити як узагальнено, на рівні держави та її регіонів, так і у розрізі суб'єктів аграрного бізнесу з урахуванням їх організаційно-правових форм та видів діяльності.

За даними статистичних спостережень, у 2021 р. рівень зношуваності матеріальних активів в сільському господарстві становив 40,8 %, на підприємствах харчової промисловості - 38,0 %, на підприємствах з виробництва машин та устаткування - 62,9 %, в сфері оптової торгівлі - 38,2 %. Водночас, середній ступінь зношуваності матеріальних активів на підприємствах різних форм власності та видів діяльності по Україні становив 57,6 % [18].

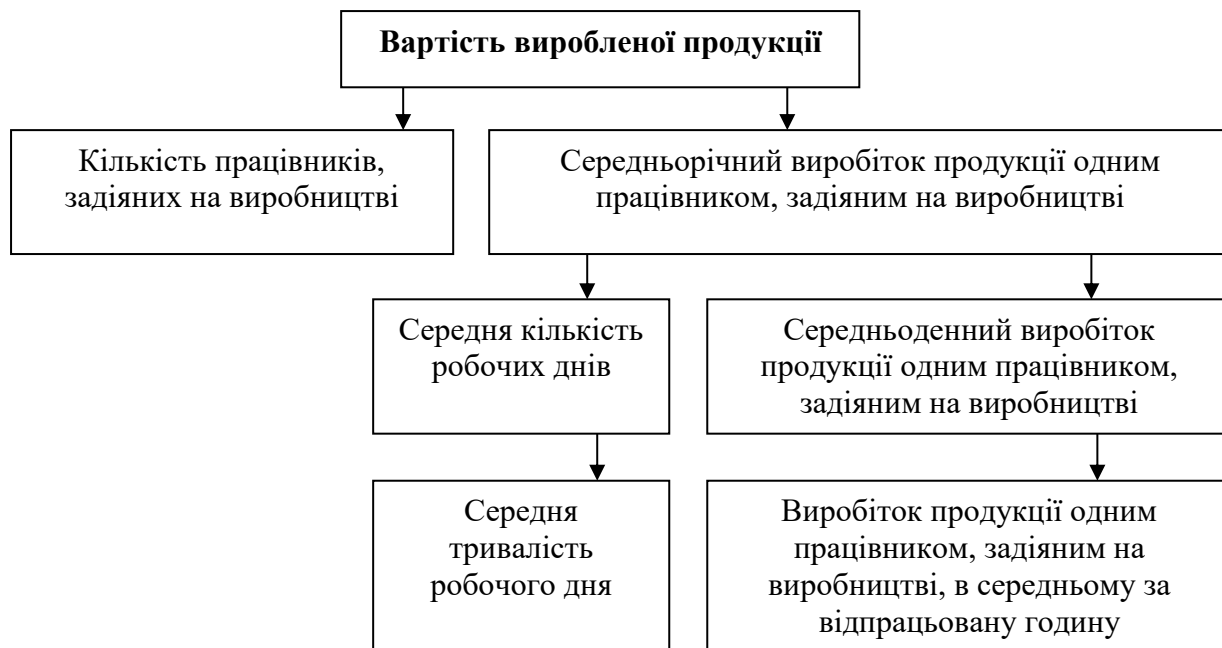

Рис. 43. Детермінована факторна система, яка відображає чинники впливу використання трудових ресурсів на формування вартості виробленої продукції

Джерело: розроблено автором

На частку коштів, інвестованих в сільське господарство, у 2021 р. в Україні припадало 9,09 % від загального обсягу коштів, сукупно інвестованих у розвиток всіх видів діяльності, у промисловість загалом - 36,15 %, в оптову торгівлю - 2,8 % [23, с. 327].

В аграрному секторі України у 2021 р. було зайнято 17,25 % від загальної кількості працівників, задіяних в усіх ланках економіки, тоді як у переробній промисловості - 10,90 %, а загалом у сфері оптової та роздрібною торгівлі - 23,09 % [23, с. 52]. При цьому на виробництві харчових продуктів були задіяні лише 15,75 % від загальної чисельності працівників усіх галузей промисловості, на виробництві машин та устаткування - 5,55 %, на виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів - 6,74 % [23, с. 52].

У сільському господарстві кількість прийнятих працівників у відсотковому співвідношенні до середньооблікової кількості штатних працівників у 2021 р. становила 47,2 %, а в промисловості - 25,0 %. Кількість звільнених працівників

у відсотковому співвідношенні до середньооблікової кількості штатних працівників за цими галузями становила, відповідно, 46,3 та 28,5 % [23, с. 61]. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника в сільському господарстві у 2021 р. становила 11733 грн., що на 20,5 % більше у порівнянні з 2020 р. Водночас, у середньому по промисловості середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника у 2021 р. становила 14902 грн., що на 16,8 % більше у порівнянні з 2020 р. [23, с. 66].

Теоретико-методичні підходи до оцінки економічного потенціалу необхідно розробляти з урахуванням специфіки його формування не лише на рівні суб'єктів господарювання, а й на рівні держави та адміністративно-територіальних одиниць.

Найбільш поширеним підходом до оцінки економічного потенціалу та його складових компонентів є урахування досягнутих значень та динаміки змін показників забезпеченості підприємств фінансовими, матеріально-технічними, трудовими ресурсами, а також ефективності їх використання. Водночас, виходячи з визначення поняття економічного потенціалу, слід зазначити, що такий підхід не в повному обсязі відображає потенційні можливості суб'єктів господарювання, оскільки на формування їх економічного потенціалу значний вплив здійснюють природно-кліматичні умови, а також політичні та соціальні чинники, розподіл економічних та природних ресурсів за адміністративно-територіальними утвореннями, розвиток інфраструктури, особливості регіонального та загальнодержавного управління. Зазначені чинники здійснюють вагомий вплив на ділову активність, розвиток територіального ринку праці, відтворення трудового потенціалу.

Тому при оцінці економічного потенціалу, зокрема й у сфері агробізнесу, доцільно сукупно враховувати показники забезпеченості суб'єктів господарювання матеріально-технічними, трудовими, фінансовими ресурсами, показники ефективності використання таких ресурсів, а також показники, які характеризують імідж територіально-адміністративних формувань та ефективність державного управління загалом (рис. 44).

На взаємодію структурують компонентів економічного потенціалу сфери агробізнесу здійснюють вплив різноманітні внутрішні та зовнішні чинники. З огляду на це важлива роль у його формуванні належить компонентам загальнодержавного управління, а на рівні адміністративно-територіальних утворень - владно-контролюючому компоненту.

Рис. 44. Структурують компоненти, які формують економічний потенціал сфери агробізнесу

Джерело: розроблено автором

Сукупність нормативно-правових документів забезпечує правову основу функціонування суб'єктів агробізнесу, а раціональні рішення, прийняті на загальнодержавному рівні, сприяють ефективному розподілу ресурсного потенціалу між адміністративно-територіальними утвореннями.

Владно-контролюючий компонент адміністративно-територіальних утворень формує наявна команда, від рівня компетентності членів якої, їх

людських якостей, стилю ухвалення рішень, ефективності контролю залежить розподіл ресурсів та якість управління ними на територіальному рівні.

Фінансово-інвестиційний компонент формує можливості щодо отримання додаткового фінансування, у тому числі й зовнішнього, здатність накопичувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, розвивати високотехнологічні ланки, оновлювати матеріально-технічну базу суб'єктів господарювання.

У рамках трудового компоненту адміністративно-територіальних утворень досліджуються напрямки підвищення рівня кваліфікації трудових ресурсів, їх адаптивність до нових умов, вивчається доступ до освітніх послуг, забезпеченість житлом молодих фахівців. Також досліджують середню тривалість життя, динаміку народжуваності та смертності, вікову структуру, трудовий стаж працюючих в межах конкретної території.

Інфраструктурний компонент формують транспортне сполучення, стан доріг та зв'язку, можливість отримання послуг тощо.

Усі структуроутворюючі компоненти економічного потенціалу сфери агробізнесу є глибоко інтегрованими й тісно взаємопов'язаними між собою, що підтверджує доцільність проведення комплексного дослідження економічного потенціалу у розрізі ієрархічних рівнів (суб'єктів господарювання, адміністративно-територіальних формувань, держави в цілому) з урахуванням впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому оцінку економічного потенціалу доцільно проводити із застосуванням шкали Харрінгтона, що дасть можливість виміру економічного потенціалу шляхом переведення якісних параметрів у кількісні.

Комплексний підхід до оцінки економічних процесів та явищ базується на науковому положенні щодо єдності одиничного та загального, складових частин та цілого. В його основу покладено діалектичне положення щодо цілісного підходу до вивчення процесів та явищ, необхідності їх всебічного дослідження з урахуванням взаємозв'язків складових частин, кожна з яких, формуючи щось загальне, збагачує його власними характеристиками.

Виходячи з цього, при забезпеченні комплексного підходу до оцінки економічного потенціалу суб'єктів господарювання сфери агробізнесу доцільно виокремити наступні етапи:

- розрахунок показників, які характеризують формування та використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання з виокремленням матеріально-технічного, фінансового та кадрового компонентів;

- оцінка впливу законодавчо-правового компоненту, системи державного управління, іміджу адміністративно-територіальних утворень на формування економічного потенціалу господарюючих суб'єктів сфери агробізнесу;

- інтерпретація результатів аналізу та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності використання наявного економічного потенціалу.

Комплексний підхід у дослідженні економічного потенціалу сфери агробізнесу забезпечує єдність мети та об'єктів, а також сукупності показників та принципів оцінки. Для виявлення ефективних підходів в управлінні агробізнесом на рівні адміністративно-територіальних утворень та держави необхідно враховувати результати аналізу використання складових матеріально-технічного, фінансового, кадрового компонентів суб'єктами різних видів діяльності та організаційно-правових форм.

При оцінці економічного потенціалу суб'єктів господарювання, зокрема й у сфері агробізнесу, доцільно застосовувати відповідні підходи, кожен з яких характеризується різними методами досліджень. Так, Гудзь Ю.Ф. у процесі оцінки економічного потенціалу пропонує поєднувати такі підходи:

- дохідний (він базується на використанні способів капіталізації, а також дисконтуванні грошових потоків);

- витратний (при його застосуванні оцінка активів здійснюється з використанням методів вартості чистих активів та ліквідаційної вартості);

- порівняльний (ринковий) (оснований на використанні методу галузевих коефіцієнтів тощо) [6, с. 52-53].

Виходячи з необхідності вибору методів оцінки вартості бізнесу у контексті використання компонентів ресурсного потенціалу, Андрющенко І.Є.

пропонує розуміти поняття оцінки економічного потенціалу суб'єкта господарювання як «визначення величини його економічних ресурсів та економічного результату їх ефективного використання» [1].

Водночас, в умовах економічної глобалізації та розвитку інтеграції на міжнародному рівні «використання ресурсно-виробничої складової економічного потенціалу має певні особливості, адже принцип «виробляти більше та дешевше» в період надвиробництва замінив інший принцип - «виробляти стільки ж або навіть менше, але з більшим рівнем ефективності» [15, с. 140]. Це спонукає суб'єкти агробізнесу до коригування підходів при веденні бізнесу та виборі відповідних методів оцінки ресурсно-виробничих компонентів економічного потенціалу.

Під час оцінки ресурсно-виробничої компоненти економічного потенціалу сфери агробізнесу доцільно враховувати вплив галузевих особливостей та специфічних показників (поголів'я та продуктивності сільськогосподарських тварин, площі угідь, урожайності культур тощо) на формування результативних показників господарської діяльності підприємств. З урахуванням цього доцільно групувати існуючі методи оцінки ресурсно-виробничої складової економічного потенціалу з їх розподілом у межах дохідного, витратного, а також порівняльно-аналітичного підходів (рис. 45).

В основу дохідного підходу покладено постулат про те, що ключовою метою вкладання коштів в об'єкт інвестування є отримання стабільного доходу. В межах зазначеного підходу передбачається застосування двох основних методів: дисконтування грошових потоків та капіталізації доходів.

Дисконтування грошових потоків дає змогу здійснити оцінку прогнозованих фінансових потоків з урахуванням ефекту знецінення грошей. Така процедура основана на перерахунку майбутньої вартості вкладених коштів у теперішню (поточну).

Капіталізація доходу є методом оцінювання вартості суб'єкта господарювання, у відповідності з яким суму капіталу встановлюють в обсязі доходів з урахуванням середньої величини позикового відсотка.

Витратний підхід оснований на здійсненні процесу оцінювання об'єктів з обчисленням витрат, необхідних для відновлення таких об'єктів або їх заміщення з огляду на рівень їх зношуваності. Тобто, в основу такого підходу покладено принцип заміщення.

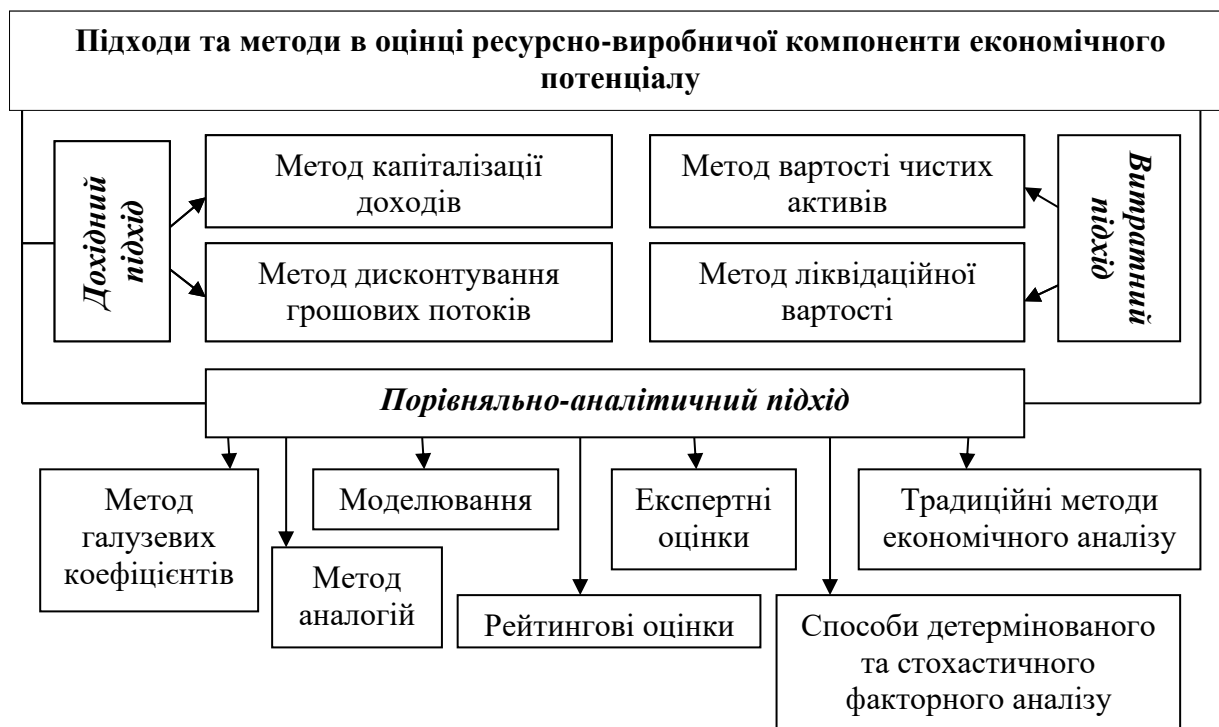

Рис. 13. Існуючі підходи та розповсюджені методи оцінки ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу

Джерело: узагальнено автором на підставі [1; 6, с. 52-53; 15, с.141]

Базовими методами оцінки ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу у межах витратного підходу є метод вартості чистих активів та метод ліквідаційної вартості.

Сутність методу вартості чистих активів полягає у визначенні сукупної ринкової вартості активів суб'єкта господарювання та її зменшенні на ринкову вартість зобов'язань такого суб'єкта.

Метод ліквідаційної вартості базується на визначенні сукупної ринкової вартості суб'єкта господарювання шляхом зменшення вартості активів на

величину витрат, пов'язаних з їх ліквідацією (сплата податків, виплати працівникам і т. ін.), а також на обсяг зобов'язань.

Порівняльно-аналітичний підхід в оцінці економічного потенціалу базується на виявленні та визначенні властивостей об'єкта на основі використання статистичної інформації або на основі емпіричних досліджень властивостей явищ та об'єктів. У межах цього підходу виокремлюють: метод галузевих коефіцієнтів, метод аналогій, моделювання, рейтингові та експертні оцінки, традиційні методи економічного аналізу, а також способи детермінованого та стохастичного факторного аналізу.

Метод галузевих коефіцієнтів оснований на урахуванні рекомендованих співвідношень економічних показників, сформованих з урахуванням галузевих особливостей.

Метод аналогій передбачає встановлення схожості між системами з виокремленням їх певних ознак.

Моделювання базується на формуванні моделей, тобто умовних образів об'єктів дослідження. У процесі аналітичної оцінки компонентів економічного потенціалу можуть застосовуватися детерміновані факторні моделі (функціонально виражені) та стохастичні (кореляційні).

Експертні оцінки основані на урахуванні думки фахівця у певній галузі, або ж групи таких фахівців, а рейтингова оцінка формується на базі синтезування певних компонентів системи на основі математичної обробки показників з виокремленням їх «еталонних» значень.

В процесі дослідження економічного потенціалу суб'єктів агробізнесу часто застосовують традиційні методи економічного аналізу: порівняння показників, їх групування, побудова балансових ув'язок і т. ін.

При дослідженні детермінованих факторних систем застосовують способи ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, пропорційного ділення (часткової участі), а у процесі вивчення стохастичних факторних систем та їх компонентів застосовують способи кореляції та ін.

Отже, формування та використання економічного потенціалу суб'єктів господарювання сфери агробізнесу залежить як від побудови внутрішньої системи менеджменту таких суб'єктів та їх забезпеченості необхідними ресурсами для подальшого розвитку, так і від досконалості розробленого нормативно-правового регулювання, від впливу соціально-економічних, політичних та інших чинників, сформованих за межами суб'єкта господарювання. У процесі дослідження складових компонентів економічного потенціалу та їх оцінки формується система відповідних економічних показників та застосовуються методи, згруповані у рамках дохідного, витратного та порівняльно-аналітичного підходів.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко І.Є. Методичні підходи до оцінювання економічного потенціалу промислових підприємств. *Ефективна економіка*. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1239> (дата звернення: 16.02.2023).
2. Балахонова О.В. Узагальнення складових економічного потенціалу підприємства і механізм його розвитку. *Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління*, 2021. Т. 20. Вип. 2(48). С. 98-115. URL: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2\(48\).243683](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2(48).243683) (дата звернення: 16.02.2023).
3. Богма О.С., Ганечко І.Г., Лимар В.Д. Економічний потенціал підприємства: зміст та основні характеристики. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2022. 141(1). С. 58-68. URL: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)04](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)04) (дата звернення: 16.02.2023).
4. Бурса О.В. Економічний потенціал: суть та значення. *Наукові записки*. Українська академія друкарства. №7. 2004. С. 167-170.
5. Васьківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімуков Ю.О. Економічний потенціал підприємства в умовах змін: суть та характерні особливості. *Ефективна економіка*. 2020. №5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7858> (дата звернення: 15.02.2023).
6. Гудзь Ю.Ф. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу переробних підприємств АПК. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 15. С. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_15_14 (дата звернення: 16.02.2023).

7. Економіка від А до Я: Понятійно-термінологічний словник // О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич та ін. - Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2008. 368 с.
8. Економічний потенціал підприємства: обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контекст: монографія / М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата та ін.; за ред. О.Г. Осауленка. - Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 223 с.
9. Зубець М.В., Безуглий М.Д. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України. *Національна академія аграрних наук України*. 2010. 32 с.
10. Капіталізація Українських агрохолдингів у 2022 р. *Украгроконсалт*, 06.01.2023 р. URL: <https://ukragroconsult.com/news/kapitalizacziya-ukrayinskyh-agroholdyngiv-u-2022-r/> (дата звернення: 19.02.2023).
11. Коваль Л.В. Економічний потенціал підприємства: сутність та структура. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. - Львів: Логістика, 2010. № 690. С. 59-65.
12. Крихівська Н.О. Підходи до визначення поняття «економічний потенціал підприємства». *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 21. С. 44-47.
12. Лагун М.І. Економічний потенціал як основа розвитку бізнесу. *Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць*. – Київ: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України. 2008. № 5. С. 77-82.
13. Лепьохіна О.В. Фінансова та економічна взаємозалежність потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7. С. 127-136.
14. Лисенко А.М. Аналітична оцінка ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*, 2022. № 1(124). С. 134-144. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/1_2022/25.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
15. Лисенко А.М., Коряк А.С. Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування. *Центральноукраїнський науковий вісник : Економічні науки*. 2020. вип. 5(38). С. 221-227. URL: <http://economics.kntu.kr.ua/archive/38.html> (дата звернення: 20.02.2023).
16. Нусінов В.Я., Шура Н.О. Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 1(28). Ч.1. С. 128-133.
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2023).

18. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник / Добикіна О.К., Рижиков В.С., Касьянюк С.В., Кокотько М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. 240 с.
19. Сабадирьова А.Л. Теоретичні основи організації потенціалу підприємства. *Економіст*. 2010. № 1. С. 34-35.
20. Сільське господарство України у 2020 році : статистичний збірник. - Київ: Державна служба статистики України, 2021. 231 с.
21. Сільське господарство України у 2021 році : статистичний збірник. - Київ: Державна служба статистики України, 2022. 221 с.
22. Статистичний щорічник України за 2021 рік. - Київ: Державна служба статистики України, 2022. 446 с.
23. Чевганова В.Я., Карпенко Ю.В. До питання визначення економічної категорії «потенціал підприємства». *Регіональні перспективи*. 2000. № 2-3. С. 9-10.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ КОЛЕКТИВНОЇ МОНОГРАФІЇ

РОЗДІЛ 1. ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ

-
- 1.1. Тенденції та напрямки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості
- Олійник Наталія Миколаївна**
кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Лиженкова Тетяна Русланівна
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Олійник Олександр Миколайович
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-
- 1.2. Формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій
- Карлюка Дмитро Олександрович**
кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
Глебушкіна Оксана Сергіївна
виконавчий директор Громадської організації «Нова генерація», м. Херсон
-
- 1.3. Методологічні засади дослідження функціонування громадських організацій України
- Боровік Любов Володимирівна**
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Костюнін Денис Константинович
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-
- 1.4. Фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану
- Сідельникова Лариса Петрівна**
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-

<p>1.5. Сільський зелений туризм як ефективний інструмент ревіталізації сільських територій у післявоєнний період</p>	<p>Бойко Вікторія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, Бойко Людмила Олександрівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри економіки та фінансів, <i>Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Кропивницький</i></p>
---	--

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

<p>2.1. Економічний потенціал відновлення конкурентних переваг економічних систем: теоретичні аспекти</p>	<p>Нечипоренко Тетяна Дмитрівна кандидат економічних наук, доцент, <i>Вінницький технічний фаховий коледж, м. Вінниця</i></p>
---	--

<p>2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки</p>	<p>Лисенко Алла Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, <i>Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький</i></p>
--	--

<p>2.3. Управлінські інструменти відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку</p>	<p>Сисоліна Наталія Петрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, <i>Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький</i></p>
--	--

<p>2.4. Автовокзали та пасажирські автостанції як об'єкти дорожнього сервісу у містах</p>	<p>Кірічок Олександр Георгійович кандидат технічних наук, доцент, Марценюк Микола Васильович викладач, <i>Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський автотранспортний фаховий коледж Національного університету водного господарства та природокористування», м. Рівне</i></p>
---	--

2.5. Підприємництво як основа стабілізації економіки у повоєнний час **Боровік Любов Володимирівна** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Осадча Тетяна Юріївна аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький

2.6. Перспективи євроінтеграції та розвитку страхування в Україні **Мельник Тетяна Андріївна** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Інституційне забезпечення стратегічного розвитку авіатранспортного комплексу України та його допоміжної інфраструктури **Наумов Олександр Борисович** доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний авіаційний університет, м. Київ
Наумова Ольга Володимирівна аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький

3.2. Математичне моделювання в економіці: системи керування, керовані об'єкти і структурні схеми систем керування **Червак-Смерічко Олеся Юріївна** кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедри економіки і підприємництва,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

3.3. Теоретичні аспекти ефективного управління відновленням транспортної інфраструктури аграрного сектору України на засадах сталого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів **Федорчук Олександр Михайлович** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний авіаційний університет, м. Київ

3.4. Безпекові аспекти розвитку суб'єктів ринку у **Мешкова-Кравченко Наталія Віталіївна** старший викладач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

3.5. Особливості управління кадровою безпекою суб'єктів господарювання в Україні **Тарасюк Алла Василівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

4.1. Механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств **Шандова Наталія Вікторівна,** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.2. Формування організаційно-економічного механізму управління підприємством **Латкіна Світлана Антонівна** старший викладач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.3. Стимулювання розвитку малого бізнесу: соціальний та фіскальний аспект **Чижова Таміла Володимирівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.4. Розвиток соціально-економічних систем в умовах діджиталізації та глобалізації **Кононенко Леся Віталіївна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, *Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Кропивницький*

<p>4.5. Розвиток сучасних підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу</p>	<p>Потьомкін Леонід Миколайович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, <i>Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса,</i></p> <p>Потьомкін Микола Леонідович аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, <i>Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький</i></p>
---	---

НАУКОВЕ ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА МЕХАНІЗМИ
СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ**

МОНОГРАФІЯ

ISBN 978-617-7941-94-0 (електронне видання)

Підписано до видання 07.04.2023 р.
Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Ум.друк.арк. 24,47. Обл.-вид. арк. 26,32.
Замовлення №3077.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів
видавничої справи: серія ХС №48 від 14.04.2005 р.
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2
тел. +38(050)-133-10-13; e-mail: printvvs@gmail.com